

İçtoroslar'da

Hakikatçı Alevilik

Bâtınî süreğin çağdaş temsilcileri: Hakikatçılar

► "Hakikatçılık başlıbaşına bir inceleme konusudur. Hakikatçi Aleviliğin felsefi omurgasını "hümanizm" oluşturmaktadır. Bu edebiyatın ve müzik kültürünün son ürünlerini derleyip toplamak ve yeniden Alevi inanç literatürüne kazandırmak, önümüzde önemli bir görev olarak durmaktadır.

Türkiye'de, "Türk-İslam" ideolojisi ekseninde bir politika yürütülüp, Kürdoloji ve Alevilik araştırmaları yasaklandığı ve tabulaştırıldığı için bu alanlarda ciddi bir gelişme kaydedilememiştir.

Gerek İslam Halifelikleri, gerek Selçuklu gerekse Osmanlı dönemindeki baskı, asimilasyon ve yoketme politikalarını bir yana bırakırsak; son bir asırlık yakın bir geçmişte İttihat ve Terakki'den devralınan bir politikayla, onun devamı niteliğindeki Kemalist yönetim döneminde; Kızılbaşlık ve Alevilik "Türk Müslümanlığı" olarak sunulurken, İslam içinde eritmeye çalışıldığı gibi, Kızılbaş/ Alevi/ Bektaşî önderlerinin dini unvanları ile Alevi ibadeti ve müziği de yasaklanarak, Alevilik tümünden yok edilmeye çalışılmıştır. Bu arada, özellikle 19. yüzyılın ilk yarısından başlayarak Hakikatçı Alevi önderlerinin uğradıkları takibat, sürgün ve katliamlar özellikle sorgulanması ve incelenmesi gereken olgulardır.

"Doğal ve felsefi bir din" kategorisinde gördüğüm Alevilik; hümanist ve toplumcu bir dünya görüşüne kaynaklık ettiği gibi, aynı zamanda tüm insanlığın ortak değeri olarak kabul edilmesi gereken büyük bir felsefe, edebiyat ve müzik kültürüne sahiptir. Bu nedenle de büyük bölümü bu baskı-yıldırma-yasak ve asimilasyon politikalarıyla eriyip gitse de; bu edebiyatın ve müzik kültürünün son ürünlerini derleyip toplamak ve yeniden Alevi inanç literatürüne kazandırmak, önümüzde önemli bir görev olarak durmaktadır.

Bilimsel araştırma yapacak kişilerin önce resmi ideoloji ve kültür politikasından kendilerini kurtarması gerekir. Biz konuyu işlerken Osmanlı/ Türk kaynaklarından başlayarak hemen tüm Batılı ya da Doğulu kaynakları taramaya çalışıyoruz.

Bu noktada, son zamanlarda yeniden gündeme gelen Tokat yöresindeki Xubyar (Hubyar) Sultan Ocağı'na ilişkin bir not düşmem gerekiyor. Sözgelimi, Dersim'deki Baba Mansur Ocağı'nın kuramcısının Hallac-ı Mansur, Hızır Uryan Ocağı'nın kuramcısının Baba Tahir Uryan olduğunu bilmeyen Aleviler gibi Xubiyar (Hubyar) Ocağı'nın kuramcısının kim olduğu da yeterince bilinmiyor. Oysa, bu konuda şu an karşı karşıya gelen Hıdır Temel ile Ali Kenanoğlu'na zamanında Türkçe ve Kürtçe belgeler vermiş ve şu mesajı göndermiştim:

Mehmet BAYRAK

"Bu belgelerde de görüldüğü gibi; Xubiyar (Hubyar), XI. yüzyılda yaşamış Şah Xoşin'in (Şa Xweşin, Schah Xuschin) müridi ve sonraki halifelerindendir. Buna bağlı talimler değişik soy ve boydan olabilirler. Hubyar'la ilgili bugüne kadar ulaştığım en eski kaynak budur.

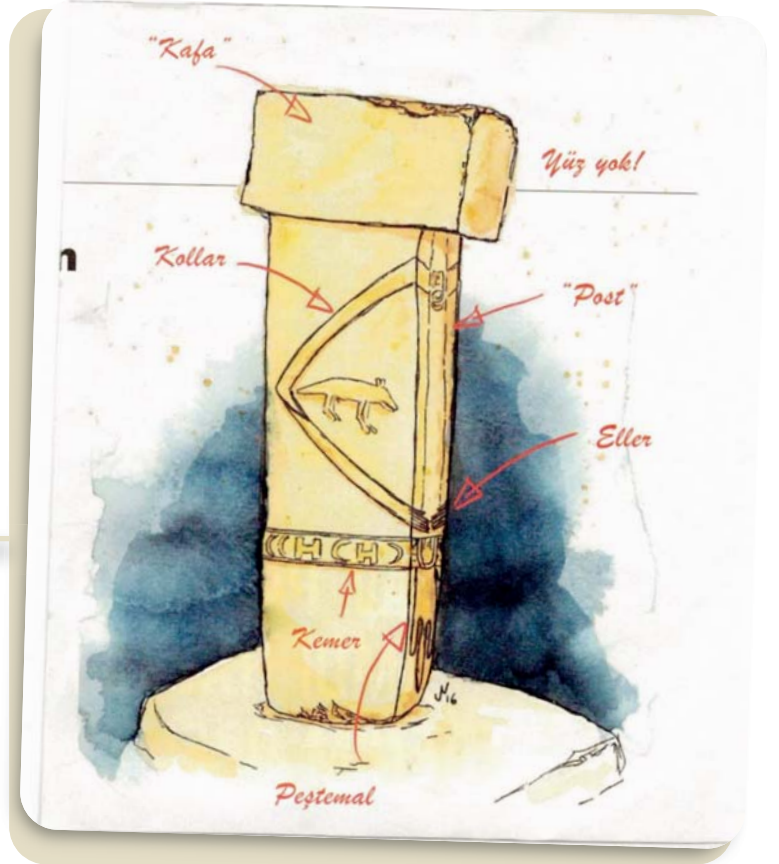
Şah Xoşin'in dini ve edebi kimliği konusunda bu eserlerde ve Kürt Edebiyatı Tarihi ile ilgili diğer eserlerde bilgi vardır. En eski Yaresan Kürt kadın şairlerden Celale Hanıma Loristani'nin oğlu olan Şah Xoşin; aynı zamanda Ömer Hayyam, Mevlana ve Yunus Emre gibi mutasavvıf- şairlerin düşünce ve şiir babası niteliğindeki Kürt şairi Baba Tahir Uryan'ın da piri konumundadır.

Bu arada belirtelim ki; Şah Xoşin, Ehl-i Hak yani Yaresan dininin kutsal kişilikleri arasında da 3. sırayla önemli bir yer tutmaktadır. Birinci sıradaki Xude (Haq), ikinci sıradaki Ali- İlahî'den sonra 3. sırada yer almaktadır ki, bu silsilede sırayla yer alan Sultan Sahak, Şeyh Amir ve Seyid Haydar'la birlikte Kürtçe'de Çehltan, Türkçe'de Kırklar denilen Mecliste yer alan 40 dervişten biridir.

Kısaca, başka konularda olduğu gibi, Alevilik konusunda da tarihsel ve bilimsel gerçekliğe yani yeni bir bakış açısına ihtiyaç var..." (Özel Arşiv)

Son yıllarda sevinçle görüyoruz ki, kimi üniversite öğrencileri bu konulara el atmış ve bitirme tezi düzeyinde de olsa, İçtoroslar Aleviliğini işliyorlar. Kürecikli Mahir Kocatürk, "Sarız Yöresinden Hacı Bayrak'ın Yaşamı ve Müzik Çalışmaları" (2009); Sarız-Çağşak'lı Gülizar Duman "Binboğalar'da Hakikatçı Alevilik" (2017); Çağdaş Demirci "Sarız Alevilerinde Kimlik ve Aidiyet Sorunu" konulu yüksek lisans çalışmasıyla; yine Emine Erdimez yöre Aleviliğinin özgün konumunu işleyen çalışmasıyla Bâtınî- Hakikatçı Aleviliği akademik alana taşımaktadırlar. Sosyolog Abbas Kılıçoğlu'nun "Alevi Kürtler"le ilgili çalışmasını da bunlara ekleyelim. Kılıçoğlu'nun çalışmasına eşlik eden Tacım Çiçek, internet üstü bir yazısında şöyle diyor:

"Hakikatçılık başlıbaşına bir inceleme konusudur. Hakikatçilikle ilgili son yıllarda başta bölgenin bir insanı olarak Mehmet Bayrak olmak üzere, bazı araştırmacılar çeşitli kitap ve makaleler yazdılar. Bu değerli çalışmaların hızla çoğalması gerekmektedir." (Özel Arşiv)

Göbeklitepe'nin (Xirabreşk) insan şeklinde dev anıtları

Kuşkusuz, adı geçenler bu çalışmaları yürütürken, ellerindeki başlıca yazılı kaynaklar yukarıda andığımız çalışmalar, sözlü kaynaklara yörelinin canlı tanıklarındır.

'Hakikatçı' akımın özgünlükleri

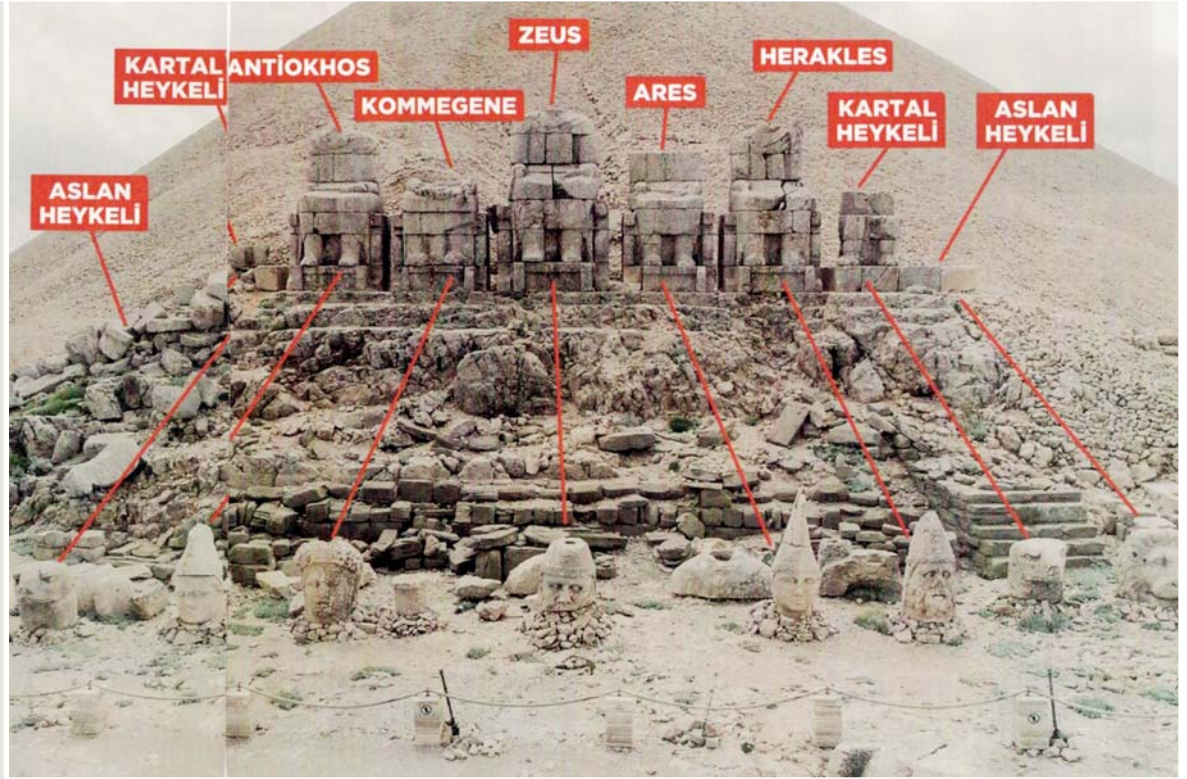
Herşeyden önce vurgulayalım ki, hakikatçı Aleviliğin felsefi omurgasını "hümanizm" oluşturmaktadır. Hakikatçı Aleviliğin inanç ve kültür kaynakları geçmiş çağlara kadar uzansa da, İçtoroslar'daki versiyonu Modern Çağ dediğimiz XIX- XX. yüzyıllara dayanmaktadır.

Kanımca, üç Bektaşî Baba'sının, 1789 Fransız Burjuva Devrimi öncesinde Fransa'da devrimin ideolojileriyle görüşmelerinin ardından tasfiye edilmeleri; II. Mahmut döneminde 1826'da Bektaşî dergâh ve tekkelerinin kapatılmasıyla önderlerinin cezalandırılması; XIX. yüzyılın ilk yarısı ile ortalarında Kuzeybatı Dersim yöresinden kimi Alevi önderlerinin Bulgaristan'da Varna ve Rusçuk'a sürülmeleri; aynı yüzyılın ortalarında Şiç Süleyman (Araboli) ve yandaşlarının tutuklandıktan sonra İçtoroslar'a sürülmesi; 1895'te Ali Tumki ve yoldaşlarının Kürecik- Dümüklü'de katledilmeleri hep bu süreçle ve akımla ilgilidir.

Hüseyin Özcan, bu akımın ortaya çıkışını şöyle yorumluyor: "Yüzlerce yılda oluşan, şekillenen ve varlığını sürdüren Anadolu Aleviliğinin inanca yönelik yüzündeki tutuculuk, 19. ve 20. yüzyıllarda değişen dünya koşullarına ayak uyduramamış ve yaşamın akışına bağlı olarak, değişmesi ve yenilenmesi gerekmiştir."

* NOT: PolitikART'ın bu sayısı Mehmet Bayrak'ın "İçtoroslar'da Hakikatçı Alevilik/ Derin Bir Felsefe, Edebiyat ve Müzik Kültürü" inceleme-antolojisi dosyası olarak hazırlandı.

Yazar Hüseyin Özcan, Hakikatçileri şöyle tanımlar: “Onların eylemi dine, inanca, Alevi yaşam ve inanç biçimine değil yetkinliği olmayan, çıkarıcı, içi boş dedelerin halkı istismarına, sömürüsüne, bir anlamda halkı aldatışlarına karşı duruştur. Bu düşünce zaman içinde olgunlaşmış ve bir tür aydınlanma devrimine dönüşmüştür.”

Eski uygarlıklardan Toroslar'da Nemrut Dağı'nı mekân tutan Tanrılar-Tanrıçalar ve kutsal hayvanlar

Belki de Purotluk (Hakikatçılık MB) bu amaçla gerekmiş ve varlık kazanmıştır. Tekkecilik, bir Ocağa bağlı olma, dedelik, onlardan keramet ve sorunlara umar bekleme Aleviliğin inanç yönünü ve bir anlamda da bağnaz tarafını oluşturmaktadır.” (Bkz. Age, s. 97)

Yazar, buna karşın Ocak ve dedelik kurumunun önemi konusunda da şu vurguyu yapmaktadır: “Dede gibi toplumun inancını kazanmış bir olguyu da bir anlamda toptan yok etmek mümkün olmamış, o da bir anda varlığını Hakikatçı toplum içinde (cemsiz, hakkullahsız, musahipsiz, ocaksız...) olarak bu toplumun önderlerinin seçkin kişiliğinde varlığını sürdürmüştür. Ancak, bu önderler hiç bir zaman dedenin yerini almaya, kendilerinde doğaüstü güçler olduğunu ileri sürmeye kalkışmamışlardır.” (Age, s. 104)

Yazar, Hakikatçıların tutumunu şöyle belirliyor: “Onların eylemi; dine, inanca, Alevi yaşam ve inanç biçimine değil; yetkinliği olmayan, çıkarıcı, içi boş dedelerin halkı istismarına, sömürüsüne, bir anlamda halkı aldatışlarına karşı duruştur... Bu düşünce zaman içinde olgunlaşmış ve bir tür aydınlanma devrimine dönüşmüştür” (s. 110)

Bu aydınlanma ekseninde Alevi toplumunda yapılan yenilikler şöyle sıralanır:

- Giyim- kuşam ve temizliğe önem verilir.
- Evliliklerde başlık parası kesin olarak alınmaz.
- Her türlü israfı karşıdır.
- Şatafatlı davullu- zurnalı düğünler yapılmaz.
- Sosyal dayanışma yoğundur. (s. 114)

Burada anlatılanları kendi payıma köyümde çocukluk yıllarımdan itibaren doğrudan yaşadım. Hakikatçılığın, köyümüzdeki en büyük öncüsü dedem Haydar Bayrak'tı...

1930'lu 40'lı yıllarda köye birgün Çiğilli Hasan Dede gelir. Daha önce babası Abbas Dede gelmekteymiş. Hasan Dede, beraberinde “hakullah” olarak aldığı 12 küçükbaş hayvanla gelmiş. Dedem, önce Dede'ye sormuş: “Piro, dedenin malı tâlibin, tâlibin malı dedenin değil midir?” diye sormuş. Dede, olumlu cevap verince, Dedem bu hayvanların tümünü kestirerek köylülere dağıtmış!.. Tabii, dedede renk kaçmış ama itiraz edememiş. Kendisine, aynı miktarda “hediye” verilmişse de, dede, bir daha köye gelememiş...

İlkokula başladığım 1950'li yıllarda oğlu Abbas Dede'nin bir kez evimizde misafir olduğunu ancak dedelik yapmadan gittiğini hatırlıyorum.

Hemen belirtelim ki, bu gelişme, toplumda bir boşluk yaratmamıştı. Tersine, yoğun bir sosyal dayanışma sözkonusuydu. Öz dedemden kalma bağımız ve arı - evimiz ortak kullanımında olduğu gibi, babamın dedesinden kalma bir de fırın vardı. Diğer dedem Haydar Bayrak'ın evi, adeta bir düşününler, kimsesizler yurdu idi. Şimdi köyde mezarı bulunan K'uri Pine isimli Pazarcık- Bozlarlı âma bir yaşlı, dedemlerde yıllarca kalmış ve orada Hakka yürümüştü.

Unu olmayana un, katığı olmayana katık sağlamak bir gelenek haline gelmişti. İmece usulü çalışma da başlıca geleneklerden biriydi. Başlık parasının köyümüzde kaldırılmasını son derece olumlu buluyordum; ancak, düğünlerde davul - zurna çalınmamasına bir anlam veremiyordum. Kendi payıma, bunun salt masrafla ilgili olduğunu düşünmüyordum. Aleviliğin temel müzik enstrümanının saz ya da keman olduğunu düşünen Hakikatçıların, bir biçimde diğer çalgıların bunlara alternatif olmasını istemediklerini düşünüyorum. Gençlik yıllarımda, sağlam müzik kulağıyla düğünlerde sürekli halay- başı çeken dayımın, yıllarboyu bundan uzak kaldığını hatırlıyorum. Ancak babasının 1976'da Hakka yürümesinden sonra, 1988'de isteğim üzerine oğlunun düğününde yeniden halayın başını çektiğini bugün gibi hatırlıyorum (Youtube'da bu videoyu görmek mümkün MB).

Yazar Mehmet Kömür de, yörenin Hakikatçı şair ve müzik icracılarından Erdem Baba'nın özel defterinden giderek, “Hakikat Meclisinden Değişler” kitabında üsttekilerle paralel olarak Hakikatçı düşüncenin kimi özelliklerini şöyle özetler:

- 1- Hakikatçı düşünce dedelik kurumunun babadan oğula geçmesi kuralına karşı çıkar.
- 2- Hakikatçı düşünce teberru, çıraklık, hakullah adı altında taliplerden alınan bağışlara karşı çıkar.
- 3- Hakikatçı düşünce “İcazetnâme” adı altında Saray'ca verilen yetki belgelerine karşı çıkar.
- 4- Hakikatçılar başlık parasına şiddetle karşı çıkarlar ve bunu kadına hakaret olarak değerlendirebilirler.

riler.

5- Hakikatçılar gösterişten uzak durmaya özen gösterirler.

6- Hakikatçılar, dede- talip evliliklerine getirilen yasaklamaya karşı çıkarlar.

7- Hakikatçılar, toplumsal dayanışmanın ve örgütlenmenin gereği olarak gördükleri müsahiplikle ilgili bölge ve kişi sınırlamasına karşı çıkarlar.

8- Hakikatçılarda sazlı- sözlü meclisler “ben” değil. “biz” merkezlidir.

Sözlerimizi, Melulî'nin yukarıdan beri söylediklerimizin şiirsel özeti niteliğindeki bir deyişle noktalayalım:

Ne hacıyız ne hocayız
Ne falcı ne muskacıyız
Bizler Gürün-u Naci'yiz
Mehşer günü pervamız yok

Kâmil sözü Kuran'ımız
Hikmet söyler irfanımız
Hakikattir erkânımız
Yalan yanlış foyamız yok

Yasak bize buğz u haset
Gönlümüz bir ilelebet
Aramıza fitne fesat
Sokan şeytan havamız yok

Övünmeyiz aslımızla
Sevişiriz dostumuzla
Uğraşırız nefsimizle
Kimse ile davamız yok

Melulî'yim sözümüz bir
Dostumuzla özümüz bir
Yer içeriz nazımız bir
Sen ben diye kavgamız yok...

İçtoroslar hakikatçılığında dervişler, ermişler ve

'40'lar Meclisi'

► Esas olarak Vahdet-i Mevcutçu olan Alevilikte tanrısal/ilahi güç bir bütün olarak evrende, özel olarak kusursuz kâmil insanda yansımalarını bulan gizil bir güçtür. Bu nedenle de Aleviliğin inanç ve kültür kaynağını teşkil eden eski dinlerde ve Alevi inanç kültüründe kutsal sayılar, kutsal kurumlar, kutsal motifler ve hayvanlar dahil kutsal figürler vardır.

Anadolu-Mezopotamya hattında 'İnsan-Tanrılar' Divanı;

Tanınmış halkbilimci ve Alevilik-Tasavvuf araştırmacısı İsmet Zeki Eyüboğlu, daha İlkçağ'dan başlayarak süreç içerisinde Vahdet-i Vücut'dan Vahdet-i Mevcûd'a evrilen "Tanrı" tasavvurunu "İnsan-Tanrılar" ek-seninde şöyle şiirleştiriyordu:

"Sen bilir misin o dağları balam?/ Ne karanlıklar çıkabilir doruklarına/ Ne yıldınmlar inebilir eteklerine/ Yücelerinde tanrılar/ Derinlerinde tanrılar/ Öyle söylemiş tarihin kulağına/ Tarihten önce/ Tarihten sonra gelen çağlar.../ Sen bilir misin o dağları balam?..."

Yine, Semsurlu bir şair Nemrut Dağı insan-tanrı heykellerinden yola çıkarak şu belirlemeyi yapar:

"Medeniyeti anlatır, Nemrut Dağı'nın heykelleri/ Sanki tarihi olaylara şahitlik eder cansız neferleri..." (Kerim Baydak: Gecenin İçinden Güneşin Doğuşu/ Nemrut Dağı; Adıyaman Bld. Kültür yay. 2012).

Gerçekten ünlü Alman Spiegel Geschichte dergisi, 2017 yılında bir sayısını "Seelenfänger" (Ruh Avcıları/ Ruh Takipçileri) konusunda ayırmıştı. Ancak ben, yazının içeriğine uygun olarak başlığını değiştirmiş ve "Anadolu-Mezopotamya Hattında İnsan-Tanrılar Divanı" Türkçe başlığıyla yayımlamıştım (Bkz. Alevilik-Kürdoloji-Türkoloji Yazıları 1972- 2018, Özge yay. Ank. 2018, s. 13-17). Çünkü Markion'dan (Markionizm) başlayarak Mitra (Mitraizm), Zerdüş (Zoroastrizm), Mani (Manizm), Mazdek (Mazdekizm) ve Platon'a (Yeni Platonizm) varıncaya kadar kuramcısı "İnsan-Tanrılar" olan doğal ve felsefi dinler anlatılmaktaydı. Tek tanrılı semavi dinlerden önce ortaya çıkan bu doğal ve felsefi dinler; sonraki din ve kültürleri de etkileyerek ve kılık değiştirerek yaşamaya devam ediyordu. Sonunda, bugün Alevilik/ Yaresanlık olarak adlandırdığımız doğal ve felsefi dine evrilen bu süre, süreç içerisinde Hürremilik, Babekilik, Babailik, Bedreddinilik gibi birçok düşünce ve kültür formu da yaratacaktı.

Nedense sosyalizm denince hemen akla Marks, Engels ve Lenin gelir. Oysa daha 1879'da Alman bilim insanı Prof. Theodor Nöldeke kaleme aldığı uzun bir incelemede; Mazdekçiliği ve onun devamı olan Hürremiliği "Şark Sosyalizmi" olarak nitelendirirken; Danimarkalı bilim insanı Prof. Arthur Khistensen 1925'te yayımladığı doktora tezini "Mazdekçi Komünizm" üs-

Dr. Nazarat Dağavaryan

Hıristiyan Protestanlığının ve Kızılbaş İnançının Doğuşu" Kitabının yazarı ve Sivas Mebusu

tüne kurar. Keza Nazım Hikmet, Şeyh Bedreddin Hareketini "Ortaçağ Sosyalizmi" olarak niteler. Yine İçtoroslar'dan gelen, Atatürk'ün Etno-Politika Uzmanı Prof. Hasan Reşit Tankut, 1949'da hazırladığı bir gizli raporda; "Alevilik bir çeşit tekke sosyalizmidir" der.

Alevilik dahil Anadolu-Kürdistan-Mezopotamya hattındaki "Gizli Dinler"de gördüğümüz bu gerçekliğin, bölgenin kadim halklarından biri olan Ermeni toplumunda da yaşandığına tanık oluyoruz. Nitekim "Alevi-Bektaşî Edebiyatında Ermeni Aşıklar" (Ank. 2005) ve "Manzum Halk Tarihçisi Ermeni Aşuğlar" (Ank. 2016) konulu inceleme- antoloji çalışmalarımızda bunun birçok örneğine yer verdiğimiz gibi (Sözelimi bkz. Alevilik-Hıristiyanlık Etkileşiminin Ermeniler'e Yansıması, s.125-130); II. Meşrutiyet döneminde Sivas Mebusu olarak görev yapan Dr. Nazarat Dağavaryan'ın ilk basımı 1914'te İstanbul'da yapılan "Hıristiyan Protestanlığının ve Kızılbaş İnançının Doğuşu" (Erm. Çev. Kevork Taşkıran, Kor yay. İst. 2018) adlı çalışmasında da, "Ermeniler'de Başlıca Hıristiyan Tarikatlar" başlığı altında "Markionizm, Manihaizm, Pavlikanlık ve Tendürekliiler" gibi tarikatlara yer verilir. Bizim de "Geç-Osmanlı ve Erken-Cumhuriyet Dönemlerinde Sorgulanan Alevilik" konulu bir incelemeyle katıldığımız bu yayında, görüşlerimizi destekler nitelikte birçok ilginç belirlemeye yer veriliyor.

Bu bağlamda, kadim Anadolu-Mezopotamya coğrafyası bir "Tanrılar ve Tanrıçalar Yurdu"dur. Hemen her doğasal olgunun ve etmenin bir Tanrısı veya Tanrıçası vardır. Bu Tanrı ve Tanrıçaları burada sıralasak

sayfalar yetmez. Ne diyordu Harabi Baba, bu konuyu işlediği meşhur nehir-şirinin daha girişinde:

*Daha Allah ile Cihan yoğ iken
Biz anı var edip ilan eyledik
Hakk'a layık mekân yoğ iken
Hanemize alıp, mihman eyledik.*

*Kendisinin henüz ismi yoğ idi
İsmi şöyle dursun cismi yoğ idi
Hiç bir kıyafeti, resmi yoğ idi
Şekil verip tıpkı insan eyledik...*

Hiç unutmam, TRT'de çalıştığım yıllarda, öneri üzerine Türkiye radyolarında yayımlanmak üzere "Gülmece ve Yergi Geleneği" konusunda bir program yapmıştım. Programın birinde Harabi'nin bu deyişini kullanmak istediğimde ne yazık ki 20. yüzyılın son çeyreğinde bile denetime takılmıştı.

Kâmil / Âkil insanlar Heyeti olarak '40'lar Meclisi'...

Esas olarak Vahdet-i Mevcut'çu olan Alevilikte tanrısal/ilahi güç bir bütün olarak evrende, özel olarak kusursuz kâmil insanda yansımalarını bulan gizil bir güçtür. Bu nedenle de Aleviliğin inanç ve kültür kaynağını teşkil eden eski dinlerde ve Alevi inanç kültüründe kutsal sayılar, kutsal kurumlar, kutsal motifler ve hayvanlar dahil kutsal figürler vardır. Sözelimi Alevilikte de kutsal kabul edilen 12 sayısını, bugün 12.500 yıla tarihlenen Xirabreşk/Göbeklitepe'deki tapınakta da görüyoruz. Cemal-cemale enstrümanlı ve ilâhili ibadetin yanı sıra, turna gibi kutsal hayvan motiflerini de. Bunlara dönemsel olarak farklı anlamlar ve işlevler yüklenmiştir. Sözelimi Alevilikteki üçte-birleme (Teslis), Beşler, Yediler, 12 İmamlar, 14 Masumpaklar, 17 Kemberbestler, 40'lar Meclisi ve 72 Millet kültürleri böyledir. Özellikle İslamiyetle buluştuktan sonra, İran Şiiliği üzerinden bu kutsal sayıların içine yeni figürler yerleştirilmiştir ki, bunların tümünün ortak paydası "mağduriyet ve mazlumiyet" algısıdır.

Sözelimi; İçtoros Hakikatçılığında (Hak/ Muhammed/ Ali) teslisinin yerini (Hak/ Ali/ Hüseyin) alır. Çünkü İsa gibi katledilen Ali ve Hüseyin, "baba-oğul" olarak "kutsal ruh" olan Hak'la bütünleşip "üçte-bir"liği oluşturmaktadır. Keza, Ali'den başlayarak Muhammed Mehdi'ye kadar 12 kutsal sayısına yerleştirilen figürlerin arasındaki dönemsel fark yaklaşık 300 yılı bulmakta olup tümü katledilmişlerdir. "14 Masumpak"ların tümü de Ehl-i Beyt soyundan gelip tümü 7 yaşına varmadan katledilen çocuklardan oluşmaktadır. Kısaca, bu kültürleri Aleviler yaratmıştır...

Ne diyor ünlü Alevi- Bektaşî şairi Harabi:

*Yok iken Âdem'le Havva âlemde
Hak ile Hak idik sırr-ı mübhemde
Bir gecelik mihman kaldık Meryem'de
Hazret-i İsa'nın öz babasıyız.*

Alevilik ve Yaresanlık, Kakailik, Êzidilik gibi türevleri başta olmak üzere birçok din ve inançta gördüğümüz "40'lar Meclisi"nin bu inanç kültürlerinde özge bir yeri vardır. Bilindiği gibi Alevilik, Yaresanlık, Bektaşılık ve Êzidilik gibi öğretilerde; ilahi gücün yetkin belirtisi olarak ortaya çıkan ve âlemi yönettiğine inanılan kırk kişilik bir Meclis vardır. Kürtçe'de "Çihiltan" olarak adlandırılan "40'lar Meclisi"nin 17 üyesi kadındır. "Kırklar meydanı, Kırklar şerbeti" gibi deyimler çoğu kez bu Meclis'le birlikte anılır ve Alevi-Bektaşî Edebiyatında geniş yer tutar:

"Kırklar ile yedik içtik
Kaynayıp sohbette coştuk
Yetmiş yıl kürrede piştik
Daha çığşın yan dediler (Pir Sultan Abdal)

Üçler- Yediler'den sâki görürsün
Kırklar'dan badeyi bâki görürsün (Seyrani)

Vardım Kırklar meydanına
Gel otur be can dediler
Yüz sürüp ayaklarına
Doğru gel cânân dediler (Ferdî)

Yerlerin göklerin binasın düzen
Ak üstünde kara yazılar yazan
Engür şerbetini Kırklar'a ezen
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir." (Kul Hasan)

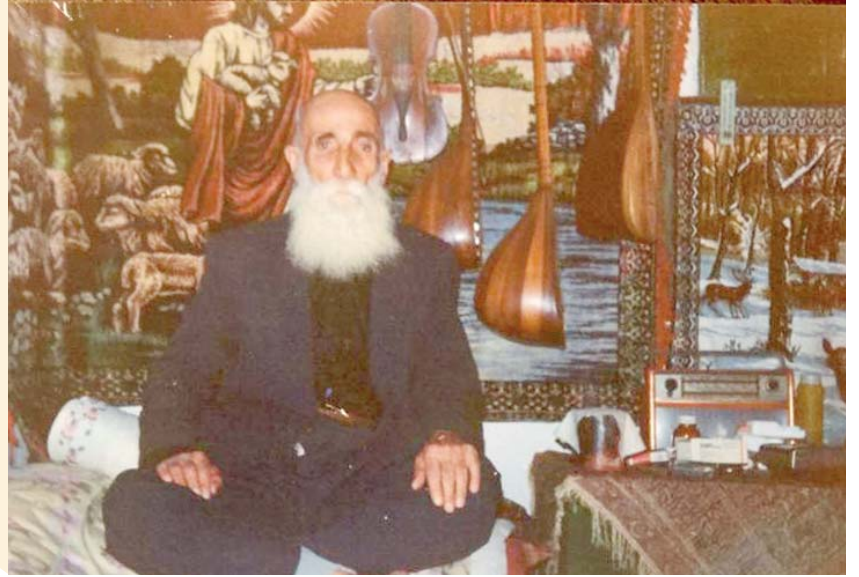
Sen pervasız çığlıklar at, ben kahrolam ben
üzgün
Sen Kırklar'da demlenedur, ben beklemekten
bezgin
Deryaların kucağında cem tutar semazenler
Düşlerim dağlar başında, düşlerim doludizgin
(Emekçi)

İçtoroslar'da Hakikatlı/Hakikatçı dervişlerden oluşan 'Kırklar Meclisi'

Daha 1950'li yılların sonlarına doğru Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, dedem Haydar Bayrak'ın da katıldığı bir "Alevi- Bektaşî Kültür Gecesi"ne öncülük eden Sivas/ Şarkışla'lı yazar Erdoğan Alkan, konuya ilişkin bir kitabında "Kırklar"ı şöyle tanımlıyor: "Gayb eserleri ululuk, ermişlik sıralamasında yer alan, kim oldukları tam olarak bilinmeyen 40 kişilik evliyalar, ermişler." (Bkz. Sayılar ve Hayvan Simgeleriyle Alevi Mitolojisi; Kaynak yay. İst. 2005, s.98. Bu konuda ayrıca bkz. Battal Pehlivan: Alevi-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah, Pencere yay. İst. 1991; Esat Korkmaz: İnsan-Tanrı, Pencere yay. İst. 1997; Korhan Kaya: Hintliler'de Tanrı, Kaynak yay. İst. 1998).

Erdoğan Alkan'ın dediği gibi, mitolojide 40'lar Meclisi'ni tutan kişilerin gerçek kimliği bilinmese de, en

İçtorosların Alevi müziğinin en önemli icracılarından Sarız-Dallıkavak'lı Haydar Bayrak (Baba) müzik enstrümanlarıyla.

azından yarıya yakınının kadın olduğu biliniyor ki, bu bile önemli bir unsurdur.

İçtoroslar Hakikatçı Aleviliğinde ise gerek köyler, gerek köy kümeleri, gerek yöresel gerekse bölgesel bazda 40 kişilik "Hakikatçı Meclis" veya Cemiyetlerin kurulduğunu biliyoruz. Bunlardan, bölgesel bazda 19. Yüzyılın ikinci yarısında Sivas/ Kangal bölgesinden Kayseri/ Sarız yöresine sürülen Şîx Süleyman/ Arabolî'den başlayarak, yine 1895'te 17 yoldaşıyla birlikte katledilen Kürecik/ Dümüklü'lü Ali Tumki, Sarız/ Kırkışraklı Momki Kosa ile çoğu şair müzik icracısı olan Fakri Haydari, Ali Qamke, Mücrimi, Meluli, Şükrü Ademi, Haydar Bayrak, Aziz Özcan, Musa Hazar, Halil Öztoprak, Ali Sayılır, Firkati, İbreti, Erdem ve Afê Ana gibi şahsiyetlerden oluşan bir 40'lar Meclisi'ne ve köyümüz Dallıkavak'ta, bölgenin en önemli otantik Alevi müziği icracılarından olan Dedem Haydar Bayrak (Baba) öncülüğünde köylü dervişlerden oluşan bir "40'lar Meclisi"ne "İçtoroslar'da Oda Kültürü ve Edebiyat" konulu çalışmamızda yer vermiştik (Bkz. Age, Özge yay. Ank. 2015, s. 68-73. Bu yöreye ilişkin bir 40'lar Meclisi dökümünü de Ali Haydar Ülger verir yazısında: Şîx Mamo ve Binboğa Hakikatçıları, Kızılbaş Dergisi, Sayı:36/2014).

Bu anlamda, Temelî'nin şu dörtlükleri bir gerçeğin ifadesidir:

Erin evliyanın öz kendisidir
Siz İçtoroslar'a gelin de görün
Hakkın hakikatın efendisidir
Siz İçtoroslar'a girin de görün

Her köyü bir okul, köylüsü eren
Her hakka saygılı ileri gören
Varını yoğunu yol için veren
Siz İçtoroslar'a gelin de görün.

Bu Hakikatçılar süreğine sonradan katılanlardan

► Alevilik ve Yaresanlık, Kakailik, Êzidilik gibi türevleri başta olmak üzere birçok din ve inançta gördüğümüz "40'lar Meclisi"nin bu inanç kültürlerinde özge bir yeri vardır. Bilindiği gibi Alevilik, Yaresanlık, Bektaşılık ve Êzidilik gibi öğretilerde; ilahi gücün yetkin belirtisi olarak ortaya çıkan ve âlemi yönettiğine inanılan kırk kişilik bir Meclis vardır. Kürtçe'de "Çihiltan" olarak adlandırılan "40'lar Meclisi"nin 17 üyesi kadındır.

biri de şair Osman Dağlı (Maksudi) olur. Bir polemik dolayısıyla yörenin Alevi kökenli şairlerinden Efkârî'ye verdiği cevap son derece anlamlı ve aydınlatıcıdır:

Güzeli sev, görünüşe aldanma,
İsmin zamirine takılıp kalma,
Dostum her Osman'ı duyarsız sanma,
Acı söz kılıçtan beter Efkârî.

Yürüyorsan Pir Sultan'ın izinden,
Ömer'i, Osman'ı çıkar gözünden,
Gönül yaralanır hoyrat sözünden,
İnsan olmak bize yeter Efkârî.

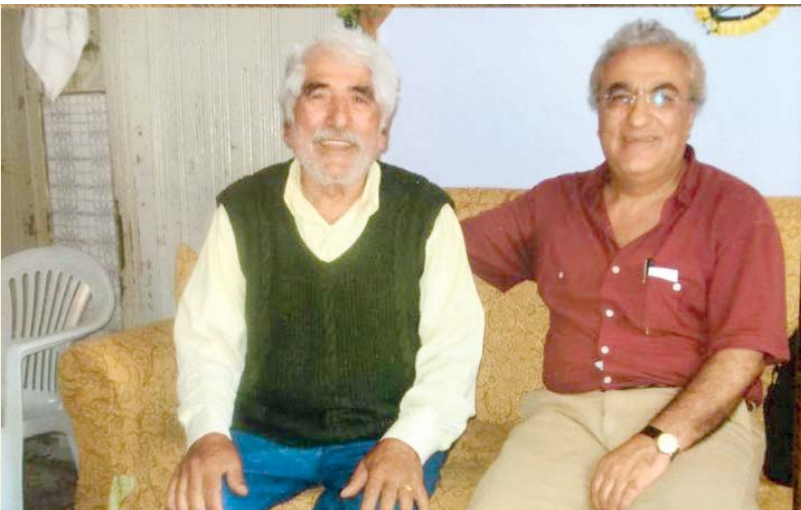
Mansur'u bu sevda götürdü dâra,
Nice Ali gördüm kinli Haydar'a,
Özünde ne varsa döker pazara,
Herkes metanını satar Efkârî.

Alevi- Kızılbaş evrensel insan,
Arzın yüzün tefrik eder mi ozan,
Bu dünyanın her tarafı Horasan,
Her köşede bir er yatar Efkârî.

Osman Dağlı'm keşke söneydi adım,
Kerbela'dan beri bitmez feryadım,
Osman doğdum ama Ali yaşadım,
Adımız gözlere batar Efkârî.

(Ozan Maksudi: Kırk Yıllık Hasret Bitti/ Ara Beni; Ank. 2004)

1950'li yılların sonlarında Ankara SÖF'de bir "Alevi-Bektaşî Kültür Gecesi" düzenlenmesine öncülük eden Gezbeli'li Âşık Fezzî (Sabri Topçu) ile 2000'li yılların başında Adana'da'ki evinde

İçtoroslar'da hakikatin dili olarak

müzik ve edebiyat

İçtoroslar'da çeşitli Alevi-Kürt ocaklarına bağlı Pîrlük kurumu yaygın olduğu gibi, bu kurumu eleştirerek ortaya çıkan ve kendisini dedegân düşünceden üstün gören Hakikatçı Alevilik akımı da etkindi. 400-500 yıl önce yaşamış bu büyük Alevi ozanlarının deyişleri, Alevi kültürünün sözlü taşıyıcıları pîrlar, dedeler, hakikatçı şixlar ve âşıklar yoluyla günümüze taşınırken, bu kültür geleneğinin mahalli temsilcileri olan ozanlar ve âşıklar yoluyla daha da zenginleştiriliyordu.

1962 yılında Binboğa Dağı'ndaki Yağlıca yaylasında saz eşliğinde poz veren Kırksrakıllar...

Foto: Aşık Fezzi

İnsan, duygu ve düşüncelerini bilince çıkarmak için her zaman bir anlatım yöntemi aramış ve bulmuştur. Beden dilini konuşmaktan başlanarak, sözlü anlatımın yanı sıra bir çeşit görsel anlatım olan kaya ve mağara resimlerine kadar nice yollardan geçerek bugünlere ulaşmıştır. Söz konusu resimlere eşlik eden kimi figürler, müziğin de hemen her zaman bu anlatımlara eşlik ettiğini gösteriyor. Zaten, yazının icadı şurda birkaç bin yıllık bir olay değil mi? Oysa, insanlık ve anlatım tarihi ile ibadet geleneği ne kadar da eski.

Toplumsal ortama kültürel yapılanma, onunla edebiyat ürünleri, başka bir deyişle kültürel dokuyula ozanlık ve âşıklık geleneği arasında bir diyalektik birlik olduğu açıktır.

Bu nedenle nice uygarlığa ev sahipliği yapmış "tanrılar diyarı" Nemrut Dağı ile tüm yaşamı müzik ve edebiyatla iç içe geçen İçtoroslar Alevi toplumu ve bunun prototipi olarak nice efsaneye kaynaklık etmiş Binboğa Dağı eteklerindeki Dallıkavak köyü, yakın dönemlere kadar Alevi kültürünü en yoğun biçimde yaşayan ve yaşatan köylerin başında geliyordu. Nitekim, yörede başta dedem Haydar Bayrak (Baba) ve dayılarım Haydar ve Hacı olmak üzere Alevi müziğinin büyük ve otantik icracıları yetişmişti.

Tabii İçtoroslar'da mayalanan Hakikatçı Alevilik akımı dolayısıyla çok sayıda şair, ozan, âşık yetişmiş ve bu kültür coğrafyasında yaratılan manzum eserler cura, bağlama ve keman gibi enstrümanlarla emişerek, toplumun duygu ve düşünce dünyasını zenginleştirip dönüştürerek adeta bir iç-devrim yaratmıştı... Bu akım ve müzikal yaşam, başta Sinemilli pîrleri olmak üzere bölgedeki dedegân düşüncüyü de etkilemiş ve çok sayıda halk edebiyatçısı yetişmişti.

Nitekim, geleneksel hakikatçılığa tercüman olan şair, âşık ve müzik icracıları başta Nesimi, Fuzulî, Şah Hatayî gibi eski şairlerin yanı sıra, 19. yüzyıldan itibaren bu akım içinden çıkmış hakikatçı şairlerin eserlerini icra ederken; yeni kuşak ozanlar, özellikle 1960'tan sonra Türkiye İşçi Partisi ve omurgasını İçtoroslar ozanlarının oluşturduğu, 1962'de kurulan Devrimci Halk Ozanları Kültür Derneği'nin işlevine uygun olarak daha protest deyişlere ve devrimci türkülere yöneliyorlardı. Keza, 1965 ve 1969 seçimlerinde bu köylerin birçoğunda TİP'e neredeyse deliksiz oy çıkıyordu. Çetin Altan'ın, gerek Malatya yöresini gerekse köyümüz Dallıkavak ve çevresini "Sosyalizmin manevi başkenti" olarak nitelmesi bu yüzdendi.

Bu yönüyle İçtoroslar, kültür fıskıran toprakların,

kültür harmanı toplulukların ve sazı-sözüyle ozanların diyarıdır aynı zamanda...

Alevi Halk Müziği'nde yasaklı yıllar...

İttihad ve Terakki yönetiminin "etno- dinsel arındırma, tektipleştirme ve Türk-İslamlaştırma" politikasını miras alan Kemalist yönetim; 1923'te bağtlanan Lozan Antlaşması'nın "din ve inançlar karşısında eşitlik ve herkesin kendi dilinde yayın ve ibadet yapma" ilkelerine uymayarak, 1925'te çıkardığı "Tekke ve Zaviyeler Kanunu" ile Aleviliği ve Alevi din önderlerinin sıfatlarını resmen yasaklıyordu. Yönetim, buna bağlı olarak aynı yıl içinde çıkarıp Resmi Gazete'de yayımladığı bir genelgeyle de; Alevi-Bektaşî tekke ve dergâhlarında bulunan "saz, ney kudüm vb. her çeşit müzik âletlerinin ve Alevi-Bektaşî beyt ve nefeslerini içeren resim ve levhaların" diğer malzemelerle birlikte toplanarak, Etnoğrafya Müzesi'ne gönderilmesi kararlaştırılıyordu. Dergâh kütüphanelerinde bulunan kitapların da muhtelif şehir kütüphanelerine gönderilmesi öngörülmüyordu.

İttihadçılar döneminde Göçmen İşleri Genel Müdürü sıfatıyla etno-dinsel temizlik ve Türk-İslamlaştırma politikalarına önyak olup, M. Kemal döneminde en uzun süre İçişleri Bakanlığı yapan ünlü ırkçı Şükrü Kaya; 1925'te gizlice çıkarılıp uygulamaya konan Şark Islahat Planı'na dayanarak 1930'da çıkardığı bir genelgeyle Alevi ibadetini ve buna eşlik eden sazın taşınmasını resmen yasaklıyordu. Aleviler'in kutsal ibadet enstrümanı bu genelgeyle "gerici bir enstrüman" olarak nitelendiriliyor ve yasaklanıyordu.

O tarihten itibaren yıllarca bağlama gibi ibadet enstrümanları ortaya çıkarılmıyordu. Köy Enstitüleri hareketinin ikinci yarısında Hasan Ali Yücel ve Sabahattin Eyuboğlu öncülüğünde Aşık Veysel'e Hasanoğlan'daki Yüksek Köy Enstitüsü'nde bağlama dersleri verdirilse de, 1946'da bu Kanun da değiştiriliyor ve süreç sonlandırılıyordu. Bu süreçte, Alevi deyişlerinin yanı sıra, Köroğlu türküleri bile "eşkıya" türküleri olarak suçlanıyor ve icrası yasaklanıyordu.

Bu noktada, Ali Ekber Çiçek'li bir anımı aktarmam gerekiyor. Kendisini 1960'lı yıllardan itibaren gıyaben tanıırken, 1973-74'lerde İstanbul- Fatih'teki bir sokakta, Asım Bezirci'nin yakınında bizim için tuttuğu bir evde radyo sanatçısı eşi Cemile Cevher Çiçek'le komşu olmuşuk. Ancak, kendisini doğrudan tanımam 1980'li yıllarda Ankara'da akrabam Haydar Bayrak'ın evinde oldu. O zamanlar Çiçek'in okuduğu

ünlü "Haydar Haydar" nakaratlı deyiş son derece popülerdi. Kendisi, bu deyişin 1960'tan sonra ilk kez radyoda okunuş serüvenini şöyle anlatmıştı:

"Haydar Haydar eserini İstanbul Radyosu'nda söyleyebilmek için büyük mücadele verdim. Çünkü o dönemlerde Alevi deyişlerine, açık çağrışimli deyişlere pek yer verilmiyordu. Haydar, Ali'nin diğer ismi olduğu için başlangıçta yayınına izin verilmemişti. Türkiye'de Türk halk müziği konusunda çok önemli çabaları, katkıları olan Muzaffer Sarısözen'in özel izniyle ilk defa icra etme olanağına kavuştum 1960'ten sonra..." (Bkz. M. Bayrak: Kürt ve Alevi Tarihinde Tabular Yıkılırken, s. 447).

Ali Ekber Çiçek'ten bu anekdotu, Hakka yürümesi üzerine 5 Mayıs 2006'da Kanal Avrupa televizyonunda ilk kez açıkladığımda, katılımcılar bile inanamamıştı. Onun şu iki dördlüğünü de izleyiciyle paylaşmıştım:

*Hazin hazin esen seher yelleri
Hiç bülbül öter mi gül olmayınca
Her âşık dünyada murad alamaz
Yanıp ateşlere kül olmayınca*

*Âşık isen dost bağından nûş eyle
Ârif ol daima gönül hoş eyle*

*Her an enginlere akıp coş eyle
Ummama varılmaz sel olmayınca...*

1960'larda sorgulanan ozanlık

Türkiye İşçi Partisi; Âşık Maksudî, Âşık Mahzuni başta olmak üzere çoğunluğu İçtoroslar'dan gelen ozanların öncülüğünde kurulan Devrimci Halk Ozanları Kültür Derneği üzerinden halka ulaşmaya çalışırken; 1960 İhtilâlcıları da "Kürt halk ozanlarının Türkçe yazıp- söylemeye özendirilmesi ve yönlendirilmesi" doğrultusunda raporlar hazırlıyorlardı... Nitekim, 1990'lı yıllarda doğrudan tanıdığım Alman halkbilim araştırmacısı Dr. Ursula Reinhard, "Türkische Âşık und Ozan" konulu inceleme- antoloji çalışmasını (Berlin- 1989) imzalayıp verirken; eşi Prof. Dr. Kurt Reinhard'la birlikte Anadolu ve Kürdistan'da görüştüğü halk ozanlarının yarım fazlasının Kürt kökenli olduklarını ancak bunların hemen tamamının Türkçe söylediklerini bildirmişti.

●Derinlikli bir felsefeye, edebiyata ve müzik kültürüne imza atan Hakikatçı Alevilik akımı, birçok Müslüman kökenli ozanı da etkilemiş ve dönüştürmüştür. Keza, İçtoroslar'da "gönül sazımızı çalan" dini motifli bir müziğin yanında, giderek etkisini yitirse de, yöreye özgü otantik bir Kürt müziği de her zaman var olagelmıştır.

Bu dönem, aynı zamanda halk ozanlığının sorgulandığı yıllardır. Nitekim, yöre ozanlarından Maksudî, "Ozanlar Tarihi"nde bu süreği şöyle şirleştirecektir:

"Ozanlar tarihi binyıllar öte/ Gılgamış bir destan yazmış yürümüş/ Kayalar kestirmiş Şirin Ferhad'ı/ Vuslat arzusunu sezmiş yürümüş// Muhiddin Arabi ikrar eylemiş/ Mansur dar dibinde (Ene'l- Hak) demiş/ Nesimi bu yolda derisin vermiş/ Zulmün oyunların bozmuş yürümüş// Şaman kopuz çalmış Türkmen bağlama/ Şarap ilham olmuş Ömer Hayyam'a/ Hatayî kavgada yenilmiş ama/ Hayatın sırrını çözmüş yürümüş// Bedreddin ömrünce geçeceği demiş/ Börklüce çarmıha boyun eğmemiş/ Kaygusuz dost için serini vermiş/ Hakki sevenleri üzümüş yürümüş// Köroğlu kavgadan dönmemiş geri/ Celali başbuğu sözünün eri/ Kiziroğlu ozanların serdarı/ Bolu Beyliğini ezmiş yürümüş// Fuzulî çileyi bağrına basmış/ Sürmeli sevdiği Senem'e küsmüş/ Seyranî sazını duvara asmış/ Taze karlar gibi tozmuş yürümüş// Yunus Emre doğru sözü söylemiş/ Koca Haydar zulme boyun eğmemiş/ Nazım Hikmet memlekete sığmamış/ Maksudî haksız kızmış yürümüş// (Maksudî: Ara Beni, s. 181)

Bu şiirsel tarihçe dışında Maksudî'nin çağdaşı halk ozanlarına da diyecekleri vardır. İşte, "Halk Ozanı" şiiri ilk ve son dörtlüğü:

Bir ozanın halktan ayrı yaşamı,
Balığın karaya düşmesi demek.
Midesine bağlı sanat adamı,
Çıkar pazarının yosması demek. (...)

Osman Dağlı'm sorumluluk duymayan,
Çıksın aramızdan dürüst olmayan,
Velhasıl gücünü halktan almayan,
Karlı dağın kuru çeşmesi demek.

Dersimli ozan Seyid Dursun Doğanay, "Ozan" konulu şiirinde çağdaş ve devrimci olmayan ozanlara meydan okur:

"Cesur olur halk ozanı/ Olan varsa işte meydan/
Korkmadan yazı yazanı/ Yazan varsa işte meydan//
Halk ozanı devrimcidir/ Devrimlerde hep öncüdür/
Halk yaşam bilincidir/ Bilen varsa işte meydan//
Ozan halkın önderidir/ Ön safında gidenidir/ Gerçekleri diyendir/ Diyen varsa işte meydan//
Ozan halkın hak yoludur/ Şan şerefi sembolüdür/ Tarihlerden var doludur/ Dolan varsa işte meydan//
Seyid Dursun halk ozanı/ Yeri ezilenden yanı/ Korkutamaz kimse onu/ Korkmayan varsa işte meydan" (Bir Deste Gül/ Şiirler, 1999)

2020 yılına girerken Avustralya'da Hakka yürüyen köylümüz Âşık Fedai'nin de "Halk Ozanıym" diyenlere bir diyeceği var:

"Al eline al sazını/ Halktan yana tele dokan/ Şiirle dolu özünü/ Terlet, kızıl güle dokan// Sev daim çile çeken/ Umutsuz boynun bükeni/ Lânetle azgın diken/ Sinsi gezen ele dokan// Dile getir aç susuzu/ Kıvranıp gezen işsizi/ Karanlıkta koyan bizi/ Adaletsiz hâle dokan// Bunca halkı ezenlere/ Gerçek fikre kızanlara/ Dışla aray(ı) düzenlere/ Kenetlenmiş kola dokan// Binme zâlimin atına/ Kapılma menfaatına/ Son verseler hayatına/ Sarpa giden yola dokan//"

Gönül sazımızı çalan hakikatçı âşıklar

Bugüne kadar Bâtîni-Hakikatçı Müzik ve Edebiyat üstüne çok şey yazılıp çizildi. Kendi payıma ben de birçok çalışmamda bu konuları değişik boyutlarıyla işlemeye çalıştım. "Alevi filozofyası" olarak da nitelen-

dirilebilecek bu ayrılmaz iki olgu, zaten Hakikatçı Aleviliğin vazgeçilmezleridir.

Bugüne kadar birçok çalışmamda yer vermemin ötesinde, "Sarı Yöresinde Otantik Alevi Müziğinin Son Temsilcisi" olarak gördüğüm dayım Hacı Bayrak'ın "Esrar-ı Hak" müzik albümü başta olmak üzere, Elbistan Kültür ve Sanat Komitesi'nce hazırlanan Elbistan'lı Alevi ozanların "Reç" albümü; Hüseyin- Hayal ikilisinin "Fakir" albümü; Bese Aslan'ın İçtoroslar bölgesi Sinemilli pirlere ait olduğu deyişlerden oluşan "Pirler Divanı" albümü ile bölgedeki Alevi Kürtler'in ağıtlarından oluşan "Zemârên Kurdên Elewî" albümlerine iç- yazılar yazdım. Buralarda özetle şu görüşlere yer vermiştim:

İçtoroslar'da çeşitli Alevi-Kürt ocaklarına bağlı Pirlük kurumu yaygın olduğu gibi, bu kurumu eleştirerek ortaya çıkan ve kendisini dedegân düşünceden üstün gören Hakikatçı Alevilik akımı da etkindi. Bu anlamda, İçtoroslar yöresi Alevi-Kürt kültürünün gövdesi Maraş yöresi ise, ana kolları da Sivas'a, Malatya'ya ve Şah Hatayî, Nesimî ve Fuzulî yoluyla Mezopotamya coğrafyasına ve kültürüne uzanıyordu. Bunlara, Anadolu'da yetişmiş Kul Himmet, Vîranî ve Pir Sultan Abdal gibi büyük Alevi ozanları da eşlik ediyordu. 400-500 yıl önce yaşamış bu büyük Alevi ozanlarının deyişleri, Alevi kültürünün sözlü taşıyıcıları pirlere, dedelere, hakikatçı şixlar ve âşıklar yoluyla günümüze taşınırken, bu kültür geleneğinin mahalli temsilcileri olan ozanlar ve âşıklar yoluyla daha da zenginleştiriliyordu.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde İçtoroslar yöresinde Haydarî, Ali Hakî, Melulî, Mücrimî, Meftunî, Cafer, Haşimî, Nizarî, Perişan Güzel, İbretî, Mahzunî ve Hüdai gibi birçok ozan bu yolun güçlü devamcıları olarak ortaya çıkıyordu.

İçtoroslar yöresi nefes ve deyişlerinin temel kaynaklarından bir bölümünü bilinen klasik Alevi ozanları oluşturuyorsa, önemli bir bölümünü de sonradan yetişen ozanlar ve âşıklar oluşturuyordu. Kul Ahmet, Kul Hasan, Nesimî Çimen, Yetimî, İsmail İpek, Vicdanî, Meçhulî, Turabî, Şah Sultan, Fedai, Emekçi ve Temeli gibi nice ozanların tümü bu kültür ortamının ürünlüydi. Dahası, derinlikli bir felsefeye, edebiyata ve müzik kültürüne imza atan bu Hakikatçı Alevilik akımı, birçok Müslüman kökenli ozanı da etkilemiş ve dönüştürmüştür. Başta, sözünü ettiğimiz Osman Dağlı (Maksudî) olmak üzere, Yemliha Ertekin, Âşık Yener, Adsız Ozan (Ali Kemal Gözüokara) ve Abdurrahim Karakoç gibi ozanlar bunun izleyicileridir.

Keza, İçtoroslar'da "gönül sazımızı çalan" dini motifli bir müziğin yanında, giderek etkisini yitirse de, yöreye özgü otantik bir Kürt müziği de her zaman var olagelmıştır. Bugün Türkiye radyo ve televizyonlarında okunan Alevi müzik eserlerinin yüzde 25'inin İçtoroslar'dan alındığı gözönüne alınırsa, sınırlı bölgenin müzik kültürünün önemi kendiliğinden anlaşılır.

Dersim/Erzincanlı ünlü Alevi müziği icracısı ve İstanbul Radyosu sanatçısı Ali Ekber Çiçek, Alevi müziği ve edebiyatının yasaklı yıllarını anlatmıştı.

Alevi ibadet enstrümanı bağlamayı yasaklayan 1930 tarihli Genelge'ye tepki olarak 1931'de Sivas Halk Şiiri Festivali'ni düzenleyen dönemin Maarif Müdürü-Yazar Ahmet Kutsi Tecer'in davetine katılan âşık ve ozanlar... (Sağ başta oturan Âşık Veysel, 3. sıradaki Âşık Suzanî)

Dikkati çeken önemli hususlardan biri de; gerek Hakikatçı şairler gerekse Ocak mensubu pirlere tarafından bölgede okunan beyt, nefes ve deyişlerin büyük ölçüde aynı kültür havzasından gelmesidir. Bu kültür havzası, hem eski kuşakları hem de yeni kuşakları etkilemiştir.

Sözü, Sinemilli Ocağı'nın merkez köyü Kantar- ma'dan Ali Şahindal'ın sözleriyle noktalamının tam zamanı: "Halkın ozanı yaşadığı dönemin aydını ve halkın vicdanıdır. Bu nedenle onları öldürerek tüketmek, yakarak, derilerini yüzerek yok etmek, asarak onlardan kurtulmak olası değildir. (...) Pir Sultan'ı, Nesimî'yi, Sühreverdî'yi yok etmek isteyenler kendilerini yok etmişler ama onlar büyümüş, serpilmiş, insanlığın özgürlük ve eşitlik mücadelesinde bayrak olmuşlardır. (...) Alevi ozanları, herşeyden önce birer felsefeci ve düşünürdüler. Hiçbir dogmanın bu felsefede yeri yoktur. Onlar doğayı ve insanı tanımaya ve anlamaya çalışırlar. Her konuda temel ölçü insandır. İnsanla ilgili olan herşey bu felsefenin ve bu felsefenin düşünürü olan ozanların ilgi alanındadır. Kula kul luğa, eşitsizliğe ve zulme karşı direnmek, zorbalıkla uzlaşmamak en temel özelliğidir. Ozanlar, kendi dönemlerinin sorgulayıcısı ve eleştiricisi olarak komple bir aydın karakteri taşırlar." (Alevi Kültüründe Ozanlık İşlevi ve Alevi Düşünürleri, Sev-Der'in Sesi Dergisi, Sayı:8/ 1999).

İçtoros Alevilerinin Kürtçe âyet ve beytleri

► Bilindiği gibi Alevilikte saz "Telli Kur'an", nefes de "âyet" veya "beyt"tir. Sazın ve beytin bütünleşmesi, "Kur'an-ı Nâtik"ın (Konusan Kur'an) ta kendisidir... Sözgelimi, İbreti'nin "özünü ve sözünü" "Canlı Kur'an" olarak nitelemesi bu yüzdendir. Êzîdiler kendi Kürtçe kutsal manzumelerini "Qawil ve Beyt", Süryaniler ise "Lawij" olarak nitelendirmektedirler.

Nesimî, Fuzûlî, Hatayî, Nefî, Nâbî gibi Kürt tasavvufi halk edebiyatının en büyük temsilcilerinin, eserlerini ana dillerinden çok Osmanlıca, Arapça, Farsça gibi başat, egemen, yaygın dillerde verdiklerini bilmezlikten gelen kimi resmi kalemşörlere; Türkçe zengin bir dil olduğu için eserlerini bu dilde verdiklerini ve Alevilerin ibadet dilinin de Türkçe olduğunu iddia etmekteydiler.

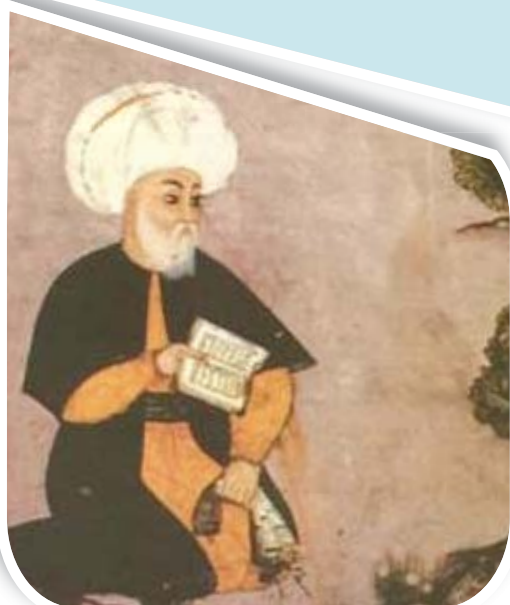
Onlar bu görüşü savunurken; sözgelimi Fuzûlî'nin Türk dilini zayıf bularak Osmanlıca, Farsça, Arapça dillerinde divanları ve mesnevileri bulunduğunu; Nefî ve Nâbî'nin iki dilde divanları olduğunu; 16.yüzyılda yaşamış Şükrî-i Kürdistanî'nin altı dilde gazel yazdığını bilmezlikten geliyorlardı.

Keza, Ermeni Aşuğların genellikle buldukları ülkelerin hakim diliyle, sözgelimi Anadolu ekolünün Osmanlıca, İran ekolünün Farsça ve Kürtçe, Erivan ekolünün Ermenice, Tiflis ekolünün Gürcüce, Kırım ekolünün Kıpçakça yazdığını herhalde bilmiyorlardı.

Öyle ki, salt Osmanlıca/Türkçe ve Azerice yazan Ermeni Aşuğların sayısı 400'e ulaşıyordu. (Bu konularda bizim, Alevi- Bektaşî Edebiyatında Ermeni Aşıkları, Ank. 2005 ve Manzum Halk Tarihçisi Ermeni Aşuğlar, Ank. 2016 adlı kitaplarımıza bakılabilir).

Esasen, gizli planda "itirafçı ve kabulcü, resmi planda ret ve inkârçı" olan resmi ideolojinin kuramcılarında Prof. Hasan Reşit Tankut da 1949'da CHP yönetimine verdiği bir gizli raporda; Türkiye Alevilerinin dört ana dili olduğunu, çoğunlukla Türkçe, Dersim'de Zazaca, Malatya-Maraş hattında Kurmançça, Hatay ve Çukurova'da Arapça konuşulduğunu itiraf etmektedir. Aynı kişi, Arap Alevileri hariç

Osmanlıca, Farsça ve Arapça dillerinde divan ve mesnevileri bulunan Kürt kökenli büyük şair Fuzûlî; Alevî Kürtler arasında Nesimî ve Hatayî ile birlikte eserleri en çok terennüm edilen eski şairlerden biridir.

İçtoroslar Hakikatçı Aleviliğinin en önde gelen müzik icracılarından Sarız-Dallıkaraklı Haydar Baba (Bayrak), oğlu Hacı ile müzik icra ederken. (1962)

diğer tüm Alevilerin Türk dilinde ibadet ettiklerini söylerken; Doğu ve Güney Kürdistan Yersanlarının Goranice ve Soranice; Êzîdiler'in Kurmancî dilinde ibadet ettiklerini ve bunların kutsal metinlerinin de hemen bütünüyle kendi dillerinde olduğunu görmezlikten geliyorlardı.

İçtoroslar inanç kültüründe âyet/beyt ya da 'âyetleme'

Herşeyden önce çıkışı ve yayılım coğrafyası bakımından böylesi iddialar tutarsızdı. Sonra, zorunlu okullaşma olgusunun olmadığı yüzyıllar öncesinde bu insanlar acaba hangi dili konuşuyor ve hangi dile töre ve törenlerini yürütüyorlardı?.. Biliyoruz ki, tüm yasak ve sindirmelere rağmen, Türkçülük ve Türkleştirme politikalarının yaygınlaştırıldığı yakın dönemlere kadar ibadetlerini esas olarak anadillerinde yapıyorlardı.

Öyle ki, yakın dönemlere kadar İçtoroslar'da, Türkçe nefes ve deyişlerin yanında Kürtçe'de âyet ve beyt olarak nitelendirilen ve İslâmî âyetlerin yerine ikame edilen dini- tasavvufi manzumeler otantik özellikleriyle hâlâ icra edilmekteydi. Sözgelimi yetiştiğim dönemde dedem ve dayılarım, Osmanlıca-Türkçe nefeslerin yanında yaklaşık 20 dolayında Kürtçe âyet ve beyt de icra ediyorlardı. Üstelik, nasıl bölgede "Arguvan ağzı, Çamşırı ağzı, Alvar ağzı, Nurhaq ağzı" gibi kendine özgü söyleyiş tarzları oluşmuşsa, buralarda da özgün bir tarzda okunuyordu.

İnançsal-kültürel bir öğretinin mensubu olarak Alevilerin; bu öğretiyi paylaşan Türk, Kürt ya da başka etnik gruptan ozanların Osmanlıca/Türkçe yazdıkları deyişleri sahiplenmesi ve bunları muhabbet cemlerinde okumaları da son derece doğaldı. Hele bunlar, aynı ekolden-felsefeden geliyor ve duygu, düşüncelerine tercüman oluyorsa...

Halkbilimi araştırmacısı Doğan Kaya, "Dini- Tasavvufi Halk Şiirinde Yeni Bir Tür: Ayetleme" (Folklor-Edebiyat, sayı:49/ 2007) konulu bir yazısında şunları söylüyor: "Dini- tasavvufi halk şiirinde işlenen konulara bağlı olarak pek çok tür ortaya çıkmıştır. Devriye, Düvaz, Hikmet, İlahi, Maktel, Medednâme, Miraciye, Münâcaat, Na't, Nefes, Nutuk, Şathiye, Tevhid bunlardan ilk aklımıza gelenlerdir. Örnekleri var olup da bugüne kadar üzerinde durulmayan başka türlerin var olduğu da bir gerçektir. Burada tanıt-

maya çalıştığımız ve terim olarak (Ayetleme) sözünü teklif ettiğimiz tür de sözünü ettiğimiz örnekler içindedir. (...) Ayetleme, dini-tasavvufi Türk şiiri türlerinden biri olup surelerin ve bu çerçevede ayetlerin konu edildiği şiirlerdir. Hece vezniyle ve daha ziyade dörtlülüklerle ortaya konulan bu örneklerin ilki Nesimî'ye aittir. Bu tarz şiirleri, Alevi-Bektaşî inancına sahip şairler söylemişlerdir."

Yazar, daha sonra çoğunluğu memleketi Sivas yöresinden olan şu isimlerden örnekler veriyor: Buda İsmail, Haydar, Mahzuni, Mehmet Kızılgöz, Rıza, Ruhsati, Veli, Virani, Deli Boran, Kalender Baba, Nesimî, Virani.

Oysa, bilindiği gibi Alevilikte saz "Telli Kur'an", nefes de "âyet" veya "beyt"tir. Sazın ve beytin bütünleşmesi, "Kur'an-ı Nâtik"ın (Konusan Kur'an) ta kendisidir... Sözgelimi, İbreti'nin "özünü ve sözünü" "Canlı Kur'an" olarak nitelemesi bu yüzdendir... Dahası, bu niteleme sadece İçtoroslar Alevilerine özgü birşey de değildir. Aleviliğin türevi olan ya da Kürdistan'da yaşayan diğer gizli din ve inançlarda da aynı nitelemeler söz konusudur. Bunların yanı sıra, sözgelimi Êzîdiler kendi Kürtçe kutsal manzumelerini "Qawil ve Beyt", Süryaniler ise "Lawij" olarak nitelendirmektedirler.

İçtoroslar'da 'Mülemma' özellikli Kürtçe beytler

Türkiye'de ilk "Kürt Halk Türküleri" (Kılam û Stranên Kurdî, Ank.1991) inceleme-antolojisini yayımlayan bir bölge yazarı olarak, ilk Kürtçe âyet ve beyt derlemelerini bu kitaptan sonra Sarız yöresinde ve 1994'te ülkeden çıktuktan sonra Almanya'da yapabildim. 1995'te Wuppertal'da Erdem Baba ile görüşmemizde, dedem Haydar Bayrak'ın emaneti olarak kendisinden aldığı iki Kürtçe beyti bana verme duyarlığını göstermişti. Bunlardan biri, "Ez çisek bibêjim lê boyê Eba Tûrab" sözleriyle başlayan ve bugün kimliğini tam olarak bilmediğimiz Faqir'e ait bir beyit, diğeri ise "Ew meydana Kerbela ye" sözleriyle başlayan ve Sevdalı'ya (Salmanî Usikî Dîn) ait bir beyitti.

Sarız-Kırksraklı hakikatçı önderlerden Momki Kosa ailesinden gelen Tacim Evliyaoğlu'dan, dayım Haydar Bayrak'tan ve köken olarak ünlü Axuçan Piri Seyid Aziz'e ait olup, sonradan yapılan katışımlarla Esirî'ye maledilen ve Mehmet Mustafa Yüksel Dede tarafından derlenen "Axbaba" semah beyitine ilk çalışmalarımda yer vermiştim.

► Anadolu-Kürdistan-Mezopotamya-İran hattında Arap, Fars, Osmanlı/Türk ve Kürt edebiyatlarında çok sayıda örneği bulunan "mülemma" şiir tarzı, Osmanlıca/Türkçe-Arapça- Farsça-Kürtçe karışık olarak yazılmış şiir türüdür. Esasen, Osmanlıca dediğimiz karma dil, bu dillerin bileşiminden oluşmaktaydı. Tanzimat'tan sonra bu bileşime Fransızca da eklenmişti.

Ancak daha sonra yaptığım derleme ve çalışmalarla bu sayı yüzlerle ifade edilen bir külliyata ulaşmıştı. Kürdoloji biliminin alanındaki en kapsamlı çalışması olan "Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları" (Ank. 2002, 3 cilt, 1842 s.) ile "İçtoroslar'da Oda Kültürü ve Kürtçe Edebiyat" (Ank. 2015, 644 s.) çalışmalarında dini ya da dindışı yüzlerce örneğe yer verdiğim gibi, "Kürt Batınlığında Kutsal Metinler" (Ank. 2016, 824 s.) konulu kitabımda da Kürdistan'dan ve Horasan'dan yüzlerce dini manzumeye yer vermiştim.

Özellikle, özel çekim kasetlerle tespit edilip yazılı literatüre henüz geçmemiş olan bu eserler bir hazine niteliğindeydi. Bu onlarca kaynak kişi arasında Sine-milli Pîrlerinden Büyük Tacım Dede, Husênî Sediq Dede, Mistî Çure Dede, Mamık Dede, Mehmet Mustafa Dede, Duran Soysüren Dede, Gozal Dede gibi şahsiyetler olduğu gibi; başta Hasanî Tosin, Mistî Kor, İwîkî Kor, Hasanî İske, Hasanî Qarayılên, Cemil Horo, Heroyî Elbistani, Aziz Tüzün, Ali İkke, Ali Halife, Aliyê Dore, Salmani Milyani, K'erro-Memoş, Aşık Turabi, Şah Sultan, Kasım Durmuş, İsmail İpek, Aşık Fedai, Temelî gibi âşık ve ozanlar vardı. Sadece ablam Zeynep'ten yüzlerce "kılâmê dil" türünden dörtlük derlemiş ve yayımlamıştım...

Atatürk'ün Etno-Politika Uzmanı Prof. Hasan Reşit Tankut'un, 1949 tarihli gizli raporunda; "bizim politikamızın aleyhine Kürtçe söylemeye yöneldi" diye suçladığı Dersim-Koçgiri'nin efsanevi şairi Alişer Efendi'nin onlarca şiirini de bu çalışmalarımızda ilk kez yayımladık. Keza, "Bir Siyaset Tarzı Olarak Alevi Katliamları" çalışmamızda da 50 dolayında Kürtçe ve Türkçe ağıta yer verdik.

Bundan dolayıdır ki, "İçtoroslar'da Oda Kültürü ve Kürtçe Edebiyat" konulu çalışmamızın girişinde şu itihafa yer vermiştik: "Bu çalışmayı; yüzyıllar boyu karşılaştıkları katliam, kıyım, kırım, sürgün, ihtida (zorla din değiştirtme), temsil (asimilasyon) ve yasak uygulamalarına rağmen, Kürt Batınlığı'nın kutsal metinleri kategorisindeki gatha, âyet, beyt, ilâhî, qawil, lawij gibi Kürtçe ve Türkçe manzum-lirik dini eserleri günümüze kadar taşıyarak Batını-Yârî (dostluk, sevgi temelli) inançların ayakta kalmasını sağlayan Baba, Dayê (Ana), Mürşid, Seyid, Pîr, Dede, Rayber, Şêx, Deriş, Zâkir, Qewal, Şair, Dengbêj ve Kılambêjlere... ithaf ediyorum..."

Yayımladığım

âyet ve beytlerin büyük bölümü dörtlük düzeninde ve normal şiir tarzında olmakla birlikte, özellikle İçtoroslar'da cem yürüten Sinemilli pîrlerinin ibadetlerin sözel bölümünü Kürtçe yürütürken, müzikal bölümünü Kürtçe-Türkçe karışık olarak yürüttüklerine tanık oluyoruz.

Buna ilkin Kantarmalı Sinemilli piri Büyük Tacım Dede'nin bir özel çekim kasetinde, daha sonraysa aynı aileden Mehmet Mustafa Dede'nin baskı kasetinde, bir semah deyişi olan "Ağbaba Semahı" ve başkaca deyişlerle tanık olmuşum. Axuçan Piri Seyid Aziz'in İçtoroslar'da icra edilen ünlü Kürtçe beyiti, varyantı aşacak biçimde bazı Türkçe unsurlarla Esirî'ye maledilmiş, cem ortamında bazı nidalar eklenerek Pir Mehmet Mustafa Yüksel ve diğer kimi pîrlere yeniden yorumlanarak icra edilmekteydi.

Sözgelimi, 1960'dan sonra Almanya'daki ilk işçilik yıllarında 1973'te gittiği memleketi Dersim'de Keban baraj gölünde geçirdiği elim bir kaza sonucu hayatını kaybeden Axuçan Piri Mahmut Baran ve ondan naklen oğlu Ali Baran'ın okuduğu beyit, girişinde de görüldüğü üzere tümüyle Kürtçe iken, sonradan Türkçe bölümler ve nidalar eklenerek adeta bir karma beyit ya da "Mülemma" haline dönüştürülmüştü: "Ağbaba ye, Ağbaba ye/ Ox ox ox Ağbaba ye/ Çı bi aşq u bi sevda ye/ Şalê reş lı xwe verda ye/ Kevrê lece tevde da ye/ Çı qosqa ye, bi peya ye".

Pîrlere, bu ve benzeri Kürtçe bölümlerin ardından şu tür eklemeler yapılmıştı:

"Gönül sen pervane mi oldun?/ Ne gezersin nâr içinde/ Fehmeyle kendini n'oldun/ İşin gücün zar içinde/ Ha can ha can, aşk ile aşk ile"

Derken, "Esirî" adına bir mahlas beyti: "Esirî der, demle çoşun/ Dört kapıda biter işin/ Hakikate bağlıdır başın/ Kenz okuram sır içinde."

Ardından tekrar şu Türkçe/Kürtçe karışık dörtlükle pîr girer devreye: "Demi, demi, dem Ali ye/ Hacı Bektaş-ı Veli ye/ Hem Veli ye, hem Ali ye/ Hem Ali ye, hem ulu ye". Ardından da, huşû içinde bir gulbangla "mülemma- nefes" sonlanır...

Yeri gelmişken, Anadolu-Kürdistan-Mezopotamya-İran hattında Arap, Fars, Osmanlı/Türk ve Kürt edebiyatlarında çok sayıda örneği bulunan "mülemma" şiir tarzını kısaca özetlemekte yarar var. Mülemma; Osmanlıca/Türkçe-Arapça- Farsça-Kürtçe karışık olarak

zılmış şiir türüdür. Esasen, Osmanlıca dediğimiz karma dil, bu dillerin bileşiminden oluşmaktaydı. Tanzimat'tan sonra bu bileşime Fransızca da eklenmişti.

Genellikle beyitlerin birinci dizesi bir dilden, ikincisi başka dildendi. Yine dörtlük düzeninde yazılmışsa, her dize ayrı dilden aynı mânâda ya da tamamlayıcı olarak düzenlenirdi. Osmanlıca-Farsça düzeneğinde yazılmış Cevdet Paşa'nın şu gazelinin son beyti, hem buna örnek oluşturacak hem de Osmanlıca'nın nasıl bir karma dil olduğunu göstermeye yetecektir:

Hevâ-yi zülfüdür aksâ-yı ârzû Cevdet (Osmanlıca)

Sevâd-ı turre nümâyed merâ şeb-i Mî'râc (Farsça:Saçın karalığı bana Miraç gecesi gibi görünür).

Fuzulî'nin Osmanlıca-Arapça bir mülemma- gazelinin mahlas beyti ise şöyle:

İşkın Fuzulî-i zâr terk etmek oldu düşvar (Osmanlıca)

Ey olup bitenleri bilen, fazla öğüdü bırak (Arapça'dan çevirisi)

Yaklaşık 25 yıl önce kaleme aldığımız ve oldukça ilgi uyandıran "Divan Şiirinin Üç Büyük Kürt Şairi: Fuzulî, Nefî, Nâbî" konulu bir yazımızda; onun üç dilden divan ve mesnevilerinin yanında, Osmanlıca-Farsça kaleme aldığı bir manzum sözlükten de örnekler vermiş ve demiştik ki; "Bu örnekler bile Fuzulî'nin nasıl bir kültür harmanının ürünü olduğunu ve bu çok kültürlülüğü eserlerine sindirmiş Kürt kökenli bir Türk şairi olduğunu ortaya koymaktadır..."

Aslında, sadece Alevi pîrlerinin okuduğu karma deyişler değil, kimi dindışı şin-kilamlarında da bu özelliği görmek mümkündür. İşte, Kırksrak'a düşen böyleleri bir ağıtın sadece giriş bölümü:

"Suvara Hasan suvara/ İnce sarardı cuğara/ Abim geldi deyince/ Elini çalmış duvara// Lore lore Hasan lore/ Aynı pan, perçem more// (Kırksrakılar Dergisi, Sayı:3/2009).

Sözlerimizi, (1850- 1913) yılları arasında yaşamış Çıldırli Aşık Şenlik'in, ünlü Kürt kadın sanatçı Ayşe Şan tarafından 1960'lı yıllarda 45'lik bir plakla bilince çıkardığı ve halkların kardeşliğini simgeleyen Kürtçe-Türkçe eseriyle noktalayalım:

Salını salını tu ji virda hatî
Aşkın ateşinden dilê min ketî
Dilber söz vermiştin tu çima natî
Yabancı değılem kûrê xalê te me

Yekî Tirkî bibêjim dudu Kurmancî
Yanağı gırmızı seva narincî
Dedim bir bûse ver etme narincî
Yabancı değılem kûrê meta te me

Evimi sorarsan, nêzika mala te ye
Keyfimi sorarsan keyfim halê te ye
Aslımı sorarsan kûrê apê te ye
Yabancı değılem cîranê te me

Âşık Şenlik bê ji tu yârê min î
Bıldır kızdın îsal tu jinî
Çima xeber neda demek tu jinî
Yabancı değılem yar yarê te me.

Elbistan-Kantarmâda
Sinemilli Ocağı pîrlerinden bir grup
yer sofrasında demlenirken.

Şiirle düşünüp şiirle söyleşen bir akım

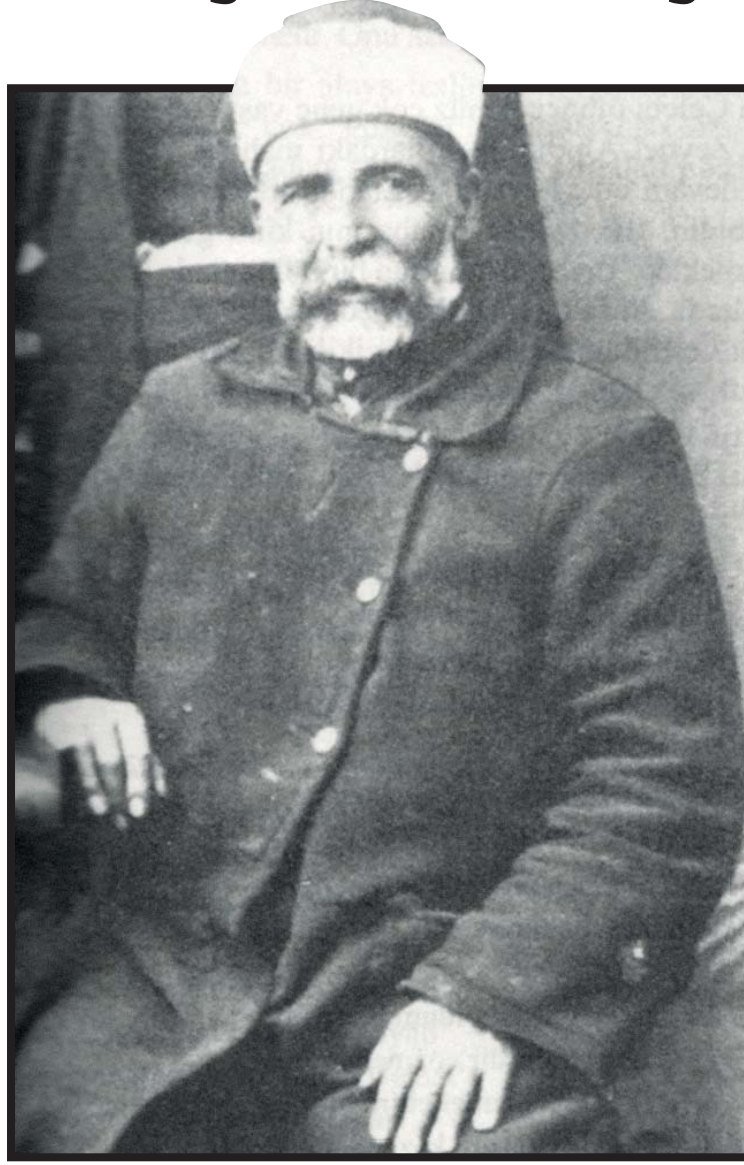
► Sıdkî Baba'nın daha 6 yaşında dayken deyiş söylemeye başladığı rivayet edilir. 12 yaşından itibaren Pervane mahlasını kullanmaya başlar. Yine aynı yaşlarda evden kaçarak Hacı Bektaş Dergâhı'na gider ve burada 14 yıl kalarak Cemaleddin Çelebi'ye hizmette bulunur.

Dr. Mehmet Ersal, "Cönkten Hizmet Defterine, İcradan Yazıya Alevi Yazma Geleneği" konulu bir yazısında şu haklı saptamada bulunuyor: "Alevi inanç sisteminin (sözlü aktarım esaslı olduğu) saha üzerine çalışanlar tarafından dilendirilmiştir. Yazılı literatürün yetersizliği topluluk ile ilgili birçok konunun açıklanamamasına neden gösterilmiştir. Alevi geleneğinin yazılı aktarıma kapalı olduğunu söylemek tutarlı bir önerme değildir. Önemli oranda bir yazılı literatür, özellikle şahsi arşivlerde vardır. Ama ritüellerle ilgili aktarımın sözlü aktarım ile gerçekleştiği ve yazılı aktarımın bu bağlamda çok tercih edilmediği söylenebilir." (Bkz. Alevilerin Sesi Dergisi, Sayı:219/ 2017).

Gerçekten de Mühimme Defterleri kayıtlarınca da sabit olduğu üzere, Osmanlı dönemi boyunca Aleviler fiziki ve kültürel şiddete uğrayıp, yanlarındaki şiir defteri, cönk gibi yazılı kaynaklara el konulurken; Cumhuriyet döneminde de başta Hacıbektaş Dergâhı olmak üzere Bektaşî dergâhlarındaki yazılı kaynaklara el konularak başta Türk Ocakları olmak üzere çeşitli kütüphanelere gönderildikleri bilinmeyen birşey değildir.

Aslen Kamanlı olup 1980 Cuntası'ndan sonra Hacıbektaş ilçesinin Alevi- Bektaşî köylerinde açılan camilerden birine imam olarak atanan B. Y. Altınok, yöredeki bir Alevi aileden 30 dolayında yazma eser sağladığını söylemişti ki, bunlardan biri de ünlü Alevi-Bektaşî şairi Sıdkî Baba'nın divanıydı. Kendisiyle ilgili ilk sınırlı çalışma Muhsin Gül tarafından 1984'te "Halk Ozanı Sıdkî Baba, Hayatı ve Şiirleri" adıyla yapılmış ancak çok daha kapsamlı divanı ise bu el yazması eserden yararlanılarak birkaç yıl önce yayımlanmıştı.

Akrabalarından Haydar Bayrak, özellikle İçtoroslar bölgesinden 15 dolayında şiir defteri ve cönk derlemişti ki, buradan seçerek "Kürt Bâtınlığında Kutsal Metinler" çalışmamızın "Hakikatçı Şairlerin Bilinmeyen Şiirleri" bölümünde 200 dolayında yeni şiire yer vermiştik. Yüksek İslam Enstitüsü mezunu olan Altınok, Arap alfabesini bildiği için Hacıbektaşlı Alevi-Bektaşî aileden aldığı yazma eserleri peyderpey yayımlayarak okurla buluşturmuştur. Bir dönem sahafılık da yapan Altınok, şimdi hayatta olmayan adı geçen akrabama da çok sayıda eser sattığını söylüyordu. Gerçekten de Hakikatçı Alevilik

süreğini izleyen akrabamın oldukça zengin bir kütüphanesi bulunuyordu ki, üstte andığım çalışmamda özellikle yazılı kaynaklarından yararlanarak yüzlerce şiiri bilince çıkardım.

Sıdkî Baba'nın Cemaleddin Çelebi'ye şiir-mektubu

Aslen Malatyalı olup gerçek adı Zeynel Abidin olan Şair/ Âşık Sıdkî Baba'nın ailesi 19. yüzyılda buradan Mersin/ Silifke'ye göçüyor. Kendisi 1865'te Tarsus'un Yenice köyünde doğup 1928'de Hakka yürüyor.

Sıdkî Baba'nın daha 6 yaşında dayken deyiş söylemeye başladığı rivayet edilir. 12 yaşından itibaren Pervane mahlasını kullanmaya başlar. Yine aynı yaşlarda evden kaçarak Hacı Bektaş Dergâhı'na gider ve burada 14 yıl kalarak Cemaleddin Çelebi'ye hizmette bulunur. Sadakatinden dolayı Cemaleddin Çelebi, ona Sıdkî mahlasını verir. 1919'da "Milli Mücadele" yıllarında da o, Hacıbektaş Dergâhı'nda Cemaleddin Çelebi'nin himayesinde ve hizmetindedir.

Dedem Avdilayî Kihê (Mehmet Kâhyaoğlu Abdullah), 1919'da Mustafa Kemal'in; yani Kuvva-i Milliye-cilerin çağrısı üzerine Erzincan'da toplanan Alevi-Bektaşî Alayı'na "Gönüllü Süvari" olarak katılır. Bunun en önemli tanığı, o dönem Hacıbektaş Postnişini Cemaleddin Çelebi'ye rehber olarak verilen Ask. Vet. Dr. Mehmet Nuri Dersimi'dir.

Adı bölgemizde efsane gibi dolaşan Nuri Dersimi'nin "Hatırat"ını ilk kez 1992'de Türkiye'de yayımlayıp, 2 yıl ceza alan bir yazar olarak eserlerinden çok şey öğrendiğimi ve babamın, Seyid Rıza'nın ve

onun önünde saygıyla eğildiğini söylemeliyim...

Nuri Dersimi, gerek 1952'de Halep'te yayımlanan ve Türkiye'ye girişi yasaklanan "Kürdistan Tarihinde Dersim"de gerekse 1992'de Ankara'da yayımladığım "Hatırat"ında; bu "Alevi- Bektaşî Alayı" serüveninden çokça söz eder. Burada bunun ayrıntısına girecek değilim. Ancak buradaki süreci yakından takip eden akrabam Seydi Özcan'ın, bu serüvene ve geçmişten beri "Azım-ı rah eyledin gurbet elleri" nefesini okuyup meşhur eden Erdem Baba'ya ilişkin bir anlatımını birlikte izleyeceğiz.

M. Kemal'in isteği üzerine Alevi- Bektaşî Alayı'nın kuruluşuna katılan Cemaleddin Çelebi Efendi, Erzincan'dan Hacıbektaş'a döndükten sonra orada "Gönüllü Süvari Yüzbaşı" olarak kalan Sıdkî Baba, dedem Abdullah aracılığıyla kendisine bir şiirsel mektup yani manzum- mektup yollar.

Akrabamız Seydi Özcan, "Alevilik ve Hakikatlılar/ Meluli, Aziz Baba, Haydar Bayrak, Ali Sayılır, İbrahim Erdem, Mücürimî, Ali Kamke, İbreti" (Ank. 2009) adlı kitabında, olayı şöyle anlatır:

"Hacı Bektaş Tekkesi Postnişini Cemaleddin Çelebi'nin çağrısı üzerine Anadolu'nun her yerinden gönüllülerin katılımıyla Erzincan'da Alevi Alayları oluşur. Hacı Bektaş Tekkesi'nden bu alayların birisine gönüllü yüzbaşı rütbesiyle katılan ünlü şair Sıdkî Baba, Cemaleddin Efendi'nin sözkonusu alayları teftiş edip moral verdikten sonra Hacı-

bektaş'a dönmesi üzerine yazdığı deyişi, gönüllü süvarilerden dayım Abdullah Mehmet'e (dedem MB), o da askerlik dönüşü eniştesi babam Aziz Baba'ya verir." (Bkz. Age, s. 44)

Dedem, askerlik hizmetini Aziziye-Elbistan postasını dört yıl süreyle sivil hizmet olarak yerine getirmek üzere memleketine döndüğünde, bu şiir-mektubu eniştesi Aziz Baba'ya ve kardeşi Haydar'a verir. Onlardan da, İçtoroslar Hakikatçı Alevi ozan ve müzik icracılarından Erdem Baba'ya geçer ve böylece anlamlı bir nefes olarak topluma mal olur:

"Azım-ı rah eyledi gurbet elleri/ Eğlenme efendim sultanım tez gel/ Bunca muhiblerin gözler yolları/ Alnı güneş mâh-ı tâbânım tez gel/ Dolaşma gurbeti ey Şah-ı cihan/ Yanıktır yüreğim, ciğerim büryan/ Aldı yüreğimi dert ile hicran/ Derdimin dermanı Lokman'ım tez gel/ Bize cevreyleme ey nesli Ali/ Koyma yüreğime derd ü melâli/ Ağlatma Sıdkî'yi Yakub misali/ Gözleri Yusuf-i Kenan'ım tez gel."

Şair/Âşık Sıdkî Baba, İçtoroslar bölgesinde gerek Sinemilli pîrleri gerekse Hakikatçı müzik icracıları arasında eserleri en çok okunan şairlerden biridir. Elimizde bugün bölgeye ilişkin birçok cönk ve şiir defteri bulunuyor ki, bunlar yavaş yavaş basılmaya da başlandı. Sözgelimi, adı geçen Erdem Baba'nın 1995'te doğrudan gördüğümüz manzum- mensur (şiir- anlatı) defteri, Mehmet Kömür'ün düzenlemesiyle yeni yayımlandı: Hakikat Meclisinden Deyişler/ Erdem Baba'nın Hayatı, Yaşam Felsefesi, Besteleri, Deyişleri, El Yazmaları; Demos yay. İst. 2019, 575 s.

Birçok Sinemilli Pirinin şiir mecmualarının yanı sıra Erdem Baba'nın bacanağı Haydar Demirkaya'nın ve başkaca şahsiyetlerin şiir defterlerinin birer kopyası da arşivimizde bulunuyor ki, bu derlemeler arasında büyük benzerlikler görülüyor. Bugüne kadar incelediğimiz İçtoroslar bölgesine ilişkin 30 dolayında cönk, defter ve şiir mecmuasının tümünde; başta Hatayî, Nesimî, Fuzulî, Pir Sultan Abdal, Harabî, Viranî, Dertli, Emrah, Seyrani, Gedayî gibi klasik şairlerle yine başta İrfanî, Noksanî, Kemterî, Esirî, Âşıkî, Haydarî, Ali Haki, Mücrimî, Melulî, Meftuni, Haşimi, İbretî, Perişan Güzel gibi 19-20. yüzyıl bölge şair ve âşıkları yer almaktadır. Tabii Hakikatçılara ait defterlerde, bu izlek yörenin son kuşak temsilcileri sayılan Mahzunî, Hüdâî gibi önemli ozanları da kapsıyor.

Mücrimî'nin şiir-mektubu

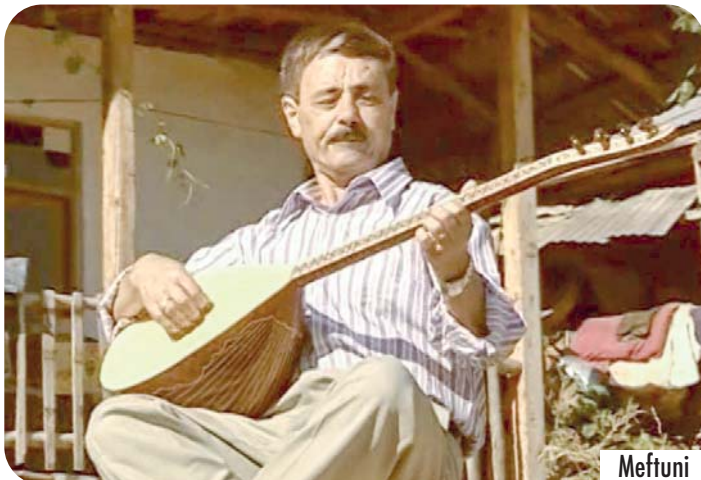
1882 yılında Malatya'nın Doğanşehir ilçesine bağlı Karaterzi köyünde doğup 1970 yılında Keferdiz'de Hakka yürüyen Mücrimî'nin hayatının büyük bölümü Antep/İslahiye'de geçer. Kendisinin, zaman zaman Hacıbektaş Dergâhı'nı ziyaret ettiği ve Sıdkî Baba ile de tanıştığı hatta az da olsa şiirlerinin birbirine karıştığı biliniyor.

500'den fazla şiiri olduğu sanılan Mücrimî hakkında bugüne kadar iki kitap yayımlanmış bulunuyor. Bunların ilki, bölge müzisyen ve araştırmacılarından Ulaş Özdemir'e ait: Şu Diyar-ı Gurbet Elde/ Âşık Mücrimî'nin Yaşamı ve Şiirleri; Pan yay. İst. 2007, 96 s. Diğer kitap ise Üniversiteden tanıdığım Antakyalı edebiyat öğretmeni Ömer Özdal'a ait: Âşık Mücrimî/ Harmanını Yel Aldı; Demos yay. İst. 2018, 164 s.

Seydi Özcan, üstte anılan eserinde; babası Aziz'in İslahiye'de hayvan besiciliği yaparken Mücrimî ile tanışıp yakın dost olduklarını ve özellikle kışları görüşmeye başladıklarını; bu görüşmeler sırasında kaydettiği Mücrimî'nin 10 dolayında şiirini daha sonra Pınarbaşı/Kütüklü'deki evlerini ziyaret eden şair Gangozâde Cafer Baba'ya verdiğini, ondan da damadı Nesimi Çimen'e geçtiğini bildiriyordu. (Bkz. Aziz Baba Aleviliği, Ank. 2001, s. 88 ve Alevilik ve Hakikatçılar, Ank. 2009, s. 226. Aziz Baba'nın Şair Dostları bl).

Gerçekten de halk bilimi araştırmacısı Hayrettin İvgin, yazılarını topladığı "Hüsne Mağrur Olma" konulu kitabının iki bölümünde; Nesimi Çimen'in iki parti halinde Mücrimî'nin toplam 8 deyişini kendisine getirdiğini bildirerek bu deyişlere yer verir, ancak Mücrimî'nin yaşamı hakkında fazla bilgi veremez. Biz de bu deyişleri "İçtoroslar'da Alevi Kürt Âşiretleri" (Özge yay. Ank. 2006) adlı inceleme-antoloji çalışmamızda yayımladığımız gibi, Mücrimî ile ilgili ilk kitap çalışmasını yapan Ulaş Özdemir'e de vermiştik.

Seydi Özcan, ilk ve son dördüklüklerini verdiğimiz aşağıdaki şiirin, babasına mektup-şiir olarak yazıldığını söylüyor:

Meftuni

30 dolayında cönk, defter ve şiir mecmuasının tümünde; başta Hatayî, Nesimî, Fuzulî, Pir Sultan Abdal, Harabî, Viranî, Dertli, Emrah, Seyrani, Gedayî gibi klasik şairlerle yine başta İrfanî, Noksanî, Kemterî, Esirî, Âşıkî, Haydarî, Ali Haki, Mücrimî, Melulî, Meftuni, Haşimi, İbretî, Perişan Güzel gibi 19-20. yüzyıl bölge şair ve âşıkları yer almaktadır.

*Bugün ben bir güzel gördüm
Dedim güzel nerelisin
Âh çekti gözleri doldu
Dedim güzel yaralısın (...)*

*Mücrimî der behey güzel
Gül benzine düşmüş gazel
Takdir- ilâhidir ezel
Dedim Hakk'ın hoş kulusun (U. Özdemir; s. 50)*

Ancak biz, Ömer Özdal'ın derlediği, ilk ve son dördüklüklerini verdiğimiz şu deyişin da Aziz Baba ya da başka bir dostuna yazılmış bir şiir-mektup olduğunu düşünüyoruz:

*Ey sevdiğim, sen sılaya gidersen
Selam söyle bizi soran canlara.
Açılıp ahvalım beyan edersen
Selam söyle bizi soran canlara (...)
Edna Mücrimî'yem, eylendim kaldım
Hasretin oduna yandım dağlandım
Emr'ilahi bir ikrara bağlandım
Selam söyle bizi soran canlara (Ö. Özdal; s. 62-63)*

Aziz Özcan (Baba) ile yakın dostluğu olanlardan biri de, bölgenin önemli Hakikatçı şairlerinden Melulî'dir. Zaten, 1940'lı yıllardan itibaren muhabbet cemlelerinde saz eşliğinde deyişleri en çok okunan şairlerden biri Melulî, diğeri de 10'a yakın mahlasla şiir yazan Ali Qamke (Ali Haki)'dir.

Melulî'nin, ilk ve son dördüklüklerini verdiğimiz hasret kokan şu deyişi doğrudan Aziz Baba'ya yazılmıştır:

*Halim arzedeyim Aziz kardeşim
Günbegün efkârım artar vallahi
Şeker ile baldan leziz yoldaşım
Olmuşum Mecnun'dan beter vallahi (...)*

Melulî hasretim rüy-i canana/ Şikayet olmasın ol kerem-kâna

Gurbet ilde ömrüm verdim ziyana/ Bu kadar da cefa yeter vallahi.

Üstteki şiir yaygın olmakla birlikte, fazlaca bilinmeyen ilk ve son dördüklüklerini verdiğimiz şu şiirin de aynı kişiye bir şiir- mektup olduğu anlaşılıyor:

*Mürg-i ruy-i âşina-yı aşk olanlar
Merhaba ey Aziz dostum merhaba
Uzlet edip feyz-i haktan zevk alan
Merhaba ey Aziz dostum mer-*

Âşık Seyrani

haba (...)

*Dua eyle bu Melulî fakire
Düşürür her saniye dostu hatıra
Mazur tut bendeni bakma kusura*

Merhaba ey Aziz dostum, merhaba (Süleyman Çiltaş; Melulî Yada Saklı Hazineler; Folklor- Edebiyat Dergisi, Sayı:25/ 2001).

Kuşkusuz, Melulî'nin şiir-mektup yazdığı tek kişi Aziz Baba değildir. İçtoroslar'dan (Sarız-Örtülü köyü) olmakla birlikte daha çok Çukurova bölgesinde yaşayan Şair Derdi Derya da, onun şiir-mektup yazdığı dostlarından:

Hakkın varlığı var sende/ Ne ararsan var sende/ Beyhude gezme yabanda/ Hakkın irfanı var sende// (...) Melulî'yem bab-ı rıza/ Coşar karışır denize/ Ne kavga kalır ne niza/ Ehl-i kan'atın var ise (Âşık Derdi Derya'nın Hayatı ve Şiirleri/ Karşıya Hürmet- Bulasın Servet; Adana, 1990, s. 102).

Kendisi gibi Çukurova bölgesinde yaşayan İçtoros ozanlarından Âşık Hüseyin Kaçıran da, ona mektup-şiir yazanlardan. İşte, o ünlü şiirin ilk ve son dördüklükleri:

Bir şubat ayında soğuk kış günü/ Bir garib köşede durmuş ağlıyor/ Ceketini yok gömleğinin ucuyla/ Gözlerinden akan yaş siliyor// (...) Doğrulamak istedi ama nafile/ Sarardı yüzleri döndü bir küle/ Kaçıran'ım der ki bakın şu hale/ Yurttaşım sokakta yatmış ölüyor (Aynı eser, s. 103).

İçtoroslar'da ismi bilinen veya bilinmeyen çok sayıda şair, ozan ve âşık yetişmiştir. İşte, yeni çalışmamızla ilk kez yazılı literatüre girecek olan Selman Albay'ın, geçmişte Derdi Derya'ya yazıp ilk kez yayımlanmış olan mektup- şiirinden baş ve son dördüklükler: "Evelan sorarsan cevap müşküldür/ Kimse bilmez şu dünyanın yaşını/ Her gelen gidiyor kadim bir yoldur/ Temel atan böyle atmış taşını// Selman aman ha gönüller kırma/ Kâmile nazar et cahile varma/ Bir gün sana derler git burda durma/ Hiç kimse beklemez mezar taşını// (Anı eser, s. 105).

İslami kuşatmayı yarıp İçtoroslar'a akan iki âşık: **Dertli ve Emrah**

► Daha önce Anadolu içlerine akıp göçebe ya da yarı göçebe olarak yaşayan aşiretlerin, 19.yüzyıl ortalarında Tanzimat kanunları ve İslahat hareketi çerçevesinde yerleşik hayata geçirildiği bilinmeyen birşey değildir. Alışan Bey de aslen Malatya'dan gelen Canbek aşiretine mensup olup, daha önce bu topraklara yerleşen bir aşiret lideridir. Nüfuz alanı Konya-Cihanbeyli'den Ankara kazalarına kadar devam etmekteydi.

► Bugün, Sedat Ulugana tarafından bulunup yayımlanan "Şikâri Metinleri"nden, bu göç hareketinin tarihinin 13. yüzyıla kadar uzandığını anlıyoruz. Ancak büyük bölümünün yoğunlukla son birkaç yüzyılda buralara yerleştiği bir gerçektir. Dahası, bu Kürt topluluklardan Malatya-Adıyaman hattından gelenlerin ağırlıkla Alevi; Urfa ve Ağrı'dan gelenlerin ağırlıkla Êzîdî kökenli olup, sonradan devletin resmi mezhebi olan Hanefiliğe geçtikleri bilinmektedir.

Osmanlı döneminde
bir Âşık kartpostali

1 970'li yılların başlarında "Eşkîyalık ve Eşkîya Türküleri" konulu çalışmamı hazırlıyordum. 1973 yılı içinde birgün Kadıköy'den vapurla karşıya geçerken, 1948'de üniversite hocaliğundan atılan tasavvufi halk edebiyatının belki de bir numaralı ismi Abdülbaki Gölpinarlı ile karşılaştım. Kendisinden alanının ilk çalışması olan eşkıya türküsü ve ağıtları konusunda yardımcı olmasını istediğimde, konuya ilişkin çok güzel bir beyit bildiğini söyleyerek hemen oracıkta okumuş ve not almıştım. Beyit şöyleydi:

*Aşk ile tığlar çekip münkire karşı durmuşuz
Ol sebepten kavm-i Süfyan "eşkîya" derler bize*

Dünya görüşlerine, ideolojilere, sınıflara, zümrelere ve koşullara göre büyük anlam değişimlerine uğrayan "eşkîyalık" konusunda bundan daha anlamlı bir beyit bulunamazdı. Ancak yazarını sordüğümde, Hoca bir türlü hatırlayamıyordu. Birkaç isim saymış, bunlardan biri olabileceğini söylemişti. Bu isimlerden biri de Dertli idi. Ancak yanı sıra iki isim daha vermişti. Ben de, konuya ilişkin ilk birkaç yazıda bu beyte yer vermiş, fakat Dertli isminin yanına soru işareti koymuştum. Kuşkusuz benim için çok önemliydi, eşkıyalığı bu kadar özlü biçimde anlatan şairin adı.

Ancak köyümüz Dallıkavak'ta dayım Hacı Bayrak'ı dinlediğim bir gün, bu beytin içinde geçtiği deyişle karşılaşmam mı! Halk şairi Dertli'nin deyişi zaman ve mekân tüneline aşmış ve Binboğa

Dağları'nın eteğindeki Dallıkavak'lı Hacı Bayrak'ın diline ve bağlamasının teline takılmıştı.

Bir tasavvufi halk edebiyatı uzmanının kime ait olduğunu ve bütününü çıkaramadığı bir deyiş, Dallıkavak köyünde yankılanıyordu. İşte, gerek sözlü halk edebiyatı geleneğinin zamanı zorlayan niteliğini gerekse Alevi öğretisinin mekânı zorlayan özelliğini bundan sonra daha iyi anlayacak ve içselleştirecektim.

Divan şiiri tekniğiyle yazılan sözkonusu deyiş şuydu:

*Âşık-ı sâdik, muhibb-i Mustafa derler bize
Derd ile gayret-keş-i Âl-i Abâ derler bize
Biz gürûha sorsalar: "Ey kavm, siz kimlersiniz?"
Tâbi-i Şâh-ı velâyet Murtaza, derler bize*

*Aşk ile tığlar çekip münkire karşı durmuşuz
Ol sebepten kavm-ı Süfyan "eşkîya" derler bize
Cân ü bahş terkeyledik bizler İmameyn aşkına
Bende-i Şâh-ı şehid-i Kerbelâ derler bize
Gerçi ben bir Dertli'yim, derdim yetimler derdidir
Çek elin bizden tabibâ, bî- deva derler bize.*

Dertli'nin; gerek bu türden dini motifli, gerek derinlikli aşk ve sevda şiiri, gerekse şiir-mektup tarzındaki nice şiiri, daha divanının yayımlanmadığı ve yayılmadığı dönemlerde bile İçtoroslar bölgesinde yaygındı.

Bunların bir bölümü, adeta Alevi-Bektaşî edebiyatının sembol-şiirleriydi. Sözgelimi 18. yüzyılın

son çeyreği ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Dertli'nin; Osmanlı kadısının "Git, sazını kır, sazın içinde şeytan olduğu için, çalman yasaktır" emrine karşılık verdiği cevap, adeta Aleviler'in saz tutkusunu gösteren bir manifesto niteliğindedir:

"Telli sazdır bunun adı/ Ne fetva dinler ne kadı/ Bunu çalan anlar kendi/ Şeytan bunun neresinde// Abdest alsan aldın demez/ Namaz kılsan kıldın demez/ Kadı gibi haram yemez/ Şeytan bunun neresinde// Ardiç ağacından dalı/ Venedik'ten gelir teli/ Hey allahın şeytan kulu/ Şeytan bunun neresinde// İçinde mi, dışında mı/ Burgusunun başında mı/ Göğsünün nakışında mı/ Şeytan bunun neresinde// Dut ağacından teknesi/ Kirişten bağlı perdesi/ Behey insanın teresi/ Şeytan bunun neresinde// Dertli gibi sarıksızdır/ Ayağı da çarıkısızdır/ Boynuzu yok, kuyruksuzdur/ Şeytan bunun neresinde..."

Daha önce Sünni Halveti tarikatına intisab etmişken, yetişkinlik döneminde Bektaşîliği ve giderek Kızılbaş-Aleviliğini seçmesi, onun düşünce ve şiirde daha da derinleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu yetkinliğiyle öylesine yaygınlaşmıştır ki, Alevi törenlerinin vazgeçilmez âşıklarından ve sözcülerinden biri hâline gelmiştir.

Nitekim, İçtoroslar Hakikatçı dervişlerinin ve Sine-milli pirlere hem de tümünün şiir defterlerinde onun onlarca deyişini görebiliyoruz.

Ancak, Hakikatçı cönklerinde bu şiirlerin daha da yaygın olduğunu belirtmeliyiz. Sözelimi, sadece Erdem Baba derlemeleri arasında onun ilk dizelerini verdiğimiz şu deyişleri yer alıyor ki bunların bir bölümü doğrudan kendilerince sez eşliğinde icra ediliyordu: 1- *Gül yüzlü sevdiğim beni ağlatma* 2- *Âşıkları diyar diyar gezdiren* 3- *Haraba kul olduk devr-i âlemde* 4- *Şarab-ı lâlinden içelden beri* 5- *Yâr neden haz eder neden hoşlanır* 6- *Saki sunma bize mey-i enguru* 7- *Gözden yırak olan gönülden yırak* 8- *Ey gönül biz pirden aldık himmet-i Bektaşiyiz* 9- *Âşık-ı sâdik muhibb-i Mustafa derler bize* 10- *Ervah-ı ezelden evvelki safta* 11- *Ben senin aslından aldım haberi* 12- *Gerçi esb-i naza süvar olmuşsun* 13- *Nehn ü kasamnade taksimde* 14- *Aşk derdine derman sordum âlemde* 15- *Saki-yi kevserdürür cennette şir-i girdigar...*

Dedem Haydar Bayrak'tan başlayarak, İçtoroslar'da Alevi müziğinin belki de son otantik icracısı olan Hacı Bayrak'a kadar, herkesin dilinde ve telinde canlanan deyişlerden biri de onun; "*Sâkiyâ meyinde nedir bu esrar/ Kıldı bir katresi mesâne beni/ Şarab-ı lâlinden ne keyfiyet var/ Söyletir efsane efsane beni*" dörtlüğüyle başlayan deyişiydi...

Meşakkatli bir yaşam sürdüren Dertli gibiler İslâmî kuşatmayı yararak Alevi-Bektaşiliği seçerken, Mahzunî'nin "Alevi" geçinenlere de bir çift söz vardı:

"Boş adama sade oruç tutmamak/ Namaz kılmamakla Alevi denmez/ Aynı şeyi nice insan yapıyor/ Akıl almamakla Alevi denmez// Bir insan ki zâlim ise mazide/ Arınamaz lânet etse Yezid'e/ Birkaç harem taşıyarak gezide/ Zevksiz kalmamakla Alevi denmez// Ne mürşidi vardır ne müsahibi/ Sahte hasta bekler durur tabibi/ Onu bunu kınar mazlummuş gibi/ Kendin bulmamakla Alevi denmez// Mahzunî, Haydar'ı şaka mı sandın/ Kime ikrar verdin kime dayandın/ Bunca evliya'yı saz çalar sandın/ Softa çalmamakla Alevi olmaz".

İçtoroslar'dan Orta Anadolu havzasına bir saz şairleri koruyucusu

Kürt yerleşim coğrafyasında yedi ana yerleşim biriminden biri kabul edilen Orta Anadolu Kürt Havzası Kürtleri'nin (Ankara, Konya, Kırşehir, Yozgat) büyük bölümü, geçmiş yüzyıllarda Malatya-Adıyaman bölgesinden; geriye kalanların da büyük bölümü Urfa ve Ağrı bölgesinden göçmüş ve buraya yerleşmişlerdi.

Bugün, Sedat Ulugana tarafından bulunup yayımlanan "Şikâri Metinleri"nden, bu göç hareketinin tarihinin 13. yüzyıla kadar uzandığını anlıyoruz. Ancak büyük bölümünün yoğunlukla son birkaç yüzyılda buralara yerleştiği bir gerçektir.

Dahası, bu Kürt topluluklardan Malatya-Adıyaman hattından gelenlerin ağırlıkla Alevi; Urfa ve Ağrı'dan gelenlerin ağırlıkla Êzîdî kökenli olup, sonradan devletin resmi mezhebi olan Hanefiliğe geçtikleri bilinmektedir.

Daha önce Anadolu içlerine akıp göçebe ya da yarı göçebe olarak yaşayan aşiretlerinse 19.yüzyıl ortalarında Tanzimat kanunları ve İslahat hareketi çerçevesinde yerleşik hayata geçirildiği bilinmeyen birşey değildir. İşte, asıl konumuzun kahramanı Alişan Bey de aslen Malatya'dan gelen Canbek aşiretine mensup olup, daha önce bu topraklara yerleşen bir aşiret lideridir. Bu arada, nüfuz alanı Konya-Cihanbeyli'den Ankara kazalarına kadar devam etmekteydi.

Nitekim, konunun uzmanlarından Abdullah Saydam'ın Osmanlı belgelerinden yola çıkarak yaptığı şu belirleme, Alişan Bey'in yaşamından önemli bir kesiti ortaya koymaktadır:

"Cihanbeyli aşireti reisi Alişan Bey'in, 1843 sonlarında aşiret beyliğinin tamamen ortadan kaldırılması konusu Babiâli tarafından ele alındı. Müzakereler sonucunda Ocak-1844 başlarında hazırlanan bir arz tezeresinde (aşiret beyliğinin külliyen tayy ve ilgâsına şimdiden mübâseret kılınca aşâir ile ahâli meyanında) problemler çıkacağı ve iskân öncesinde aşiretlerin te-

dirginlik duyacakları belirtilerek (kâffe-i aşâirin iskân ve ivâları hâsıl olduktan sonra mîr-i aşiretlerin ol vakit lağvıyla müdür itlak olunmasında muhsenât-ı bedihiye derkâr idüğü) görüşüne yer verilmişti." (Bkz. A. Saydam: Tanzimatçıların Ağalık ve Beylik Kurumunu Kaldırmaya Yönelik Çabaları; Toplumsal Tarih, Sayı:10/1994)

Özetle, Alişan Bey'in etkinliğinin kırılmasının hem aşiretler hem de diğer topluluklar üzerinde olumsuz etki yapacağı belirtiliyor ki, bu da onun toplumda belli bir saygınlık kazandığını gösteriyor.

Öte yandan, 19.yüzyıl ortalarında onun halk ve hak âşıklarına kucak açıp, onları koruması da, onun Alevi kültüründen geldiğini gösteriyor. Nitekim, korumasına aldığı Erzurumlu Emrah da, eserleri Kürdistan'dan İçtoroslar'a uzanan saygın ve yaygın bir halk ve hak âşığıdır.

Emrah, İçtoroslar kaynaklı şiir defterlerinde ve kasetlerde, yöre ozanlarından sonra en çok eseri okunan ozanlardan biridir. Sözelimi sadece dayım Hacı Bayrak'ın icra ettiği Emrah deyişlerinden bazıları ilk dizeleriyle şöyle:

1- *Ne kaçarsın benden ey yüzü mahım* 2- *Bizim sahraların başı* 3- *Tutam yâr elinden tutam* 4- *Dinleyelim dağ başında figanı...*

Emrah'ın, İçtoroslar'da pîr ve hakikatçı müzik icracılarınca büyük bir zevkle okunan başka bir deyişini birlikte izleyelim:

Bugün Pazar-ı aşktır muhtaç olan candan geçer
Âşık-ı sâdik olanlar leb-i gül-âbdan geçer
Düşmüşem cem-hânesine ben ağlarım zâr u zâr
Aşka düşen merdâneler hırkayla taçdan geçer
Bir imrahi görse eğer ol sinemin dağını
Ötüşür şeyda bülbüller görse hüsnün bağını
Yüz yaşında ruhban görse gerdanının ağını
İncil'i suya bırakır vaz gelir hac'dan geçer
Şahinin salsa pençesin aniden Kaf'dan kapar
Dilber âbidlik eyleme zâhidler yoldan sapar
Tutmuşam müjgân okuna garip sinemi siper
Temrahın kahri zehirdir yedi kat saçdan geçer
Ben Emrah'ım medh ederim yedi dillerde seni
Yedi iklim çar köşede gurbet ellerde seni
Hacilar hacca giderken çölde görseler seni
Hayran olur mat kalırlar, vaz gelir Hac'dan geçer.

Alişan Bey ile Dertli arasında "İmam Hüseyin" muhabbeti...

Âşık Dertli'nin yaşamına ve sanatına ilişkin biyografilerde; onun düzenli bir iş tutamaması ve geçim sıkıntısı dolayısıyla bir defasında, boğazını keserek intihara kalkıştığı söylenir. Bu eserlerde Dertli'nin, daha önce Bolu Mutasarrıflığı yapmış olan Hüsvrev Paşa'nın yardımıyla, köyü Şahnalar'ın bağlı bulunduğu Bolu'nun Çağa kasabası ayanlığına atandığı ancak daha sonra bu görevden alınınca intihara teşebbüs ettiği ileri sürülür.

Oysa, Dertli gerçekte dünya malına tamah etmeyen, başladığı hiç bir işi sonuna kadar götürmeyip, kısa zamanda ayrılan harabati bir insandır.

Çoluk-çocuğunu köyünde bırakıp diyar diyar dolaşması ve yıllarca Alişan Bey'in yanında kalması da bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. Onun başlıca zevki, gece-gündüz mey içmek ve en fazla Alişan Beyin kızkardeşi Bostan Hanım'a âşık olmaktır...

Nitekim, Âşık Dertli'nin mensubu bulunduğu Alevi-Bektaşî literatürüne yansıyan şu olay ya da hikâye, bu derviş-şairin yaşam gerçeğine daha uygun düşmektedir. Zaten, başka anlatımlarda da, olay bir yönüyle Kerbela ile ilişkilendirilmektedir.

Alevi-Bektaşî literatüründü bu olay şöyle anlatılmaktadır:

"Dertli'nin her zaman İmam Hüseyin için yanıp yaktığını görenler, onun cidden, vefakâr bir Hüseyin dostu olup olmadığını anlamak istemişler. Eline, Kürt beylerinden Alişan Bey tarafından bir ustura tutuşturularak; (Hüseyin aşkına bunu boğazına çal!) demişler. Usturayı eline alan Dertli, hiç tereddüt etmeden boğazına çalmış. Bu işi hakikaten yapacağını sezenler, eline sarılarak usturayı geri almak istemişler ve almışlar, fakat daha süratli hareket etmiş olan Dertli'nin boğazını ustura bir miktar kesmiş ve kanları akmış. Bu şiiri irticalen o zaman söylemiş." (M. Tefvik Oytan: Bektaşîliğin İçyüzü; İst. Maarif Ktb. 6. Bas. İst. 1970)

Burada, bâtinî inanç ve topluluklarda birçok örneğini gördüğümüz bir olayla karşı karşıyayız. Alişan Bey'in, himayesine almakla zaten önem verdiği Dertli'yi bir kez daha sınamak, samimiyeti konusunda test etmek istediği anlaşılmaktadır... Çünkü şair, İmam Hüseyin üstüne birçok ağıt-şiir yazmış ve kendisini (Alevi'yim, Hüseyin'i'yim, Hayderî) sözleriyle tanımlamaktadır.

İrticalinin yani doğaçlama söylemesinin çok güçlü olduğunu ve özellikle İmam Hüseyin'e zaafını diğer şiirlerinden de bildiğimiz Âşık Dertli'nin, koruyucusu Alişan Bey ve yanındakilerinin huzurunda huşû içinde söylediği, İçtoroslar'da da okunan ağıt-şiir şudur:

Kays-veş sahralara düştüm çok efgan eyledim
Leyli-veş beytül-hazende hûn-i giryan eyledim
Dâmen-i sabrım tutup çâk-i giriban eyledim
Soyunup abdal misali cismim uryan eyledim
Kendimi aşkın yolunda dosta kurbay eyledim
Gerdenim mecruh edip kestim kızıl kan eyledim
Tâ ezel bu canıma sûz-i Hüseyin'den düştü nâr
Ateş-i hicranına sabretmeğe takat mı var

El ne derse ko desin sevdim Hüseyin'i kâr-zarar
Gitti elden dâmen-i esb-i inan-ı ihtiyar (Nakarar)
Tîr-i aşkın merhem ettim derd-i bî-dermanıma
Etmedi dağlar tahammül, kıldığım efganıma
Bir nişan ettim efendim şâh-ı şehid sultanıma
Rûz-i mahşerde gelip baksın benim gerdanıma
(Nakarar)
Ben beni, âdem sanırdım hayvan-ı nâtik menem
Gerçeğim vâdinde kizbi olmayan sadık menem
Her ne denli cevrederse mihnete lâıyk menem
Hayre dair bir amel yok fâcir ü fâsik menem
(Nakarar)

Rahm kıl ya Rabbenâ Dertli-i pür- isyanına
Rahmetenli'l- âlemîn ismi düşüpdür şânına
Enbiya vü evliye muhtaç senin ihsanına
Baş açık yalın ayak durduk nice divanına
(Nakarar)

Kelimeler:

Kays: Mecnun'un gerçek adı; **Veş:** Gibi; **Efgan eylemek:** İniltili feryatlar etmek; **Leyli-veş:** Leyla gibi; **Beytül-hazen:** Hüzün evi; **Hûn-i giryan eylemek:** Kan ağlamak; **Câm-ı sabr:** Sabır elbisesi; **Çâk-ı giriban eylemek:** Yakasını yırtmak; **Tığ-ı sabır:** Sabır kılıcı; **Gerden-i mecruh:** Yaralı gerdan, boğaz; Şöyle: O şekilde, öylece; **Sûz-i Hüseyin:** Hüseyin için yanış; **Nâr:** Ateş; **Inan-ı esb-i ihtiyar:** İrade atının dizgini (mecaz); **Tığ-ı aşk:** Aşk kılıcı; **Derd-i bî-derman:** Dermansız dert; **Kûh u sahra:** Dağ ve çöl; **Nişane:** İz, eser; **Şâh-ı şehid Sultanı:** Şehidler şahı Hüseyin; **Rûz-i mahşer:** Mahşer günü; **Hayvan-ı nâtik:** Konuşan hayvan (İnsanlar için kullanılır); **Hayr:** Hayır, iyilik; **Amel:** İş, eylem; **Fâcir u fâsik:** Fitne ve fesatçı, kötü huylu; **Her ne denli:** Her ne kadar; **İkrarında sabit olmak:** Sözünde durmak; **Ahdine sâdik:** Yeminine bağlı; **Kil inayet Rabbenâ:** Rabbin yardım ve lutuf göster; **Rahmetenli'l- âlemin:** Alemler için rahmet kılıcı; **Enbiya:** Peygamberler; **İhsan:** Bağış, lütuf.

İçtoroslar mânâ aleminde iki efsanevi kişilik:

ALİ QUTÊ ve ELİF ANA

► Çocukluk yıllarımdan beri İçtoroslar bölgesinde "kutsal, ermiş, kâmil insan" kişilikler sayıldığında, ilk akla gelenlerden ikisi hiç tereddütsüz Ali Qutê ile Elif Ana'dır.

Yazının başlığını önce "Bâtîni Dünya Yolcusu İki Sembol İsim: Elif Ana-Ali Qutê" koyacaktım. Çünkü "mânâ âlemi", bir çeşit "bâtîni yolculuğu" beraberinde getiriyordu. Elif Ana'yı öne almayı düşünürken, Alevilikte erkek-dişi farkı olmadığını, ikisinin "can" olduğunu ve Ali Qutê'nin dönem itibarıyla daha önce olduğunu düşünerek bu başlığı yeğledim.

Çocukluk yıllarımdan beri İçtoroslar bölgesinde "kutsal, ermiş, kâmil insan" kişilikler sayıldığında, ilk akla gelenlerden ikisi hiç tereddütsüz Ali Qutê ile Elif Ana'dır. Kuşkusuz, yaşamları adeta efsanelerle örülen bu iki şahsiyetin başat konuma gelmesi, İçtoroslar yöresinde kutsal kişilikler olarak görülmesi ve tıpkı Mahzunî örneğinde olduğu gibi haklarında birçok söylence yaratılması ve şiirler yazılması boşuna değildir. Diyebiliriz ki, sözlü anlatımların yanı sıra haklarında en çok şiir düzülen şahsiyetlerin başında gelirler.

1310 (Miladi 1894) yılında Maraş'ın Pazarcık kazasının Çiğil köyünde doğan ve Aralık 1949'da Hakka yürüyen Ali Qutê'nin türbesi bugün ziyaret yerlerinden biridir. Belli bir erginlik çağına varduktan sonra, ismi yörede bir efsanevi kişilik olarak dolaşan Ali Qutê Baba'nın, "Harab Ali" mahlasıyla şiir de söylediğini, yöre ozanlarından Aşık Kul Hasan'dan ve Aşık İsmail İpek'ten doğrudan yaptığımız derlemelerden biliyoruz.

Bize Facebook'tan mesaj gönderen yöre aydınlarından Kemal Kaçar, şu eklemeyi yapmaktadır: "Alîki Qutê, 1920-1930 yılları arasında Elbistan-Kürecik yöresinde yapılan saz meclislerinin daimi elemanlarından. Kendisine ait çok sayıda güfte ve beste olduğunu ve bunların deyiş ve aşk türküsü olduğunu biliyorum. Kürtçe ve Türkçe olarak besteleyip söylemiştir".

Fakat ne yazık ki bugün elimizde iki versiyonu bulunan tek şiiri bulunmaktadır. Aralarında küçük farklar bulunan bu şiir şöyledir:

Bektaş-ı Veli'nin yolun bilmeyen
Gündüzü karanlık gece sayılır
Evlad-ı Ali'den eli olmayan
Zümresi münafık piç'e sayılır

Evlâd-ı Ali'den tutmayan dâmân
Onlardan uzaktır din ile iman
Evlad-ı Ali'ye kim etse güman
(Kim Hasan Hüseyin'e ederse güman)
Yüzbin emek çekse hiçe sayılır

Arşın yücesidir başımın tacı
Kâbe'ye ulaşır zülfünün ucu
Ehli Beyt katarı Güruh-u Naci
Cümle güruhlardan yüce sayılır

Harab Ali'm bu mânâyaya erenler
Zamanenin imamını (imanını) bulanlar

Bektaş-ı Veli'yi mürşid
bilenler

Bir niyazı yüzbin hacca
sayılır...

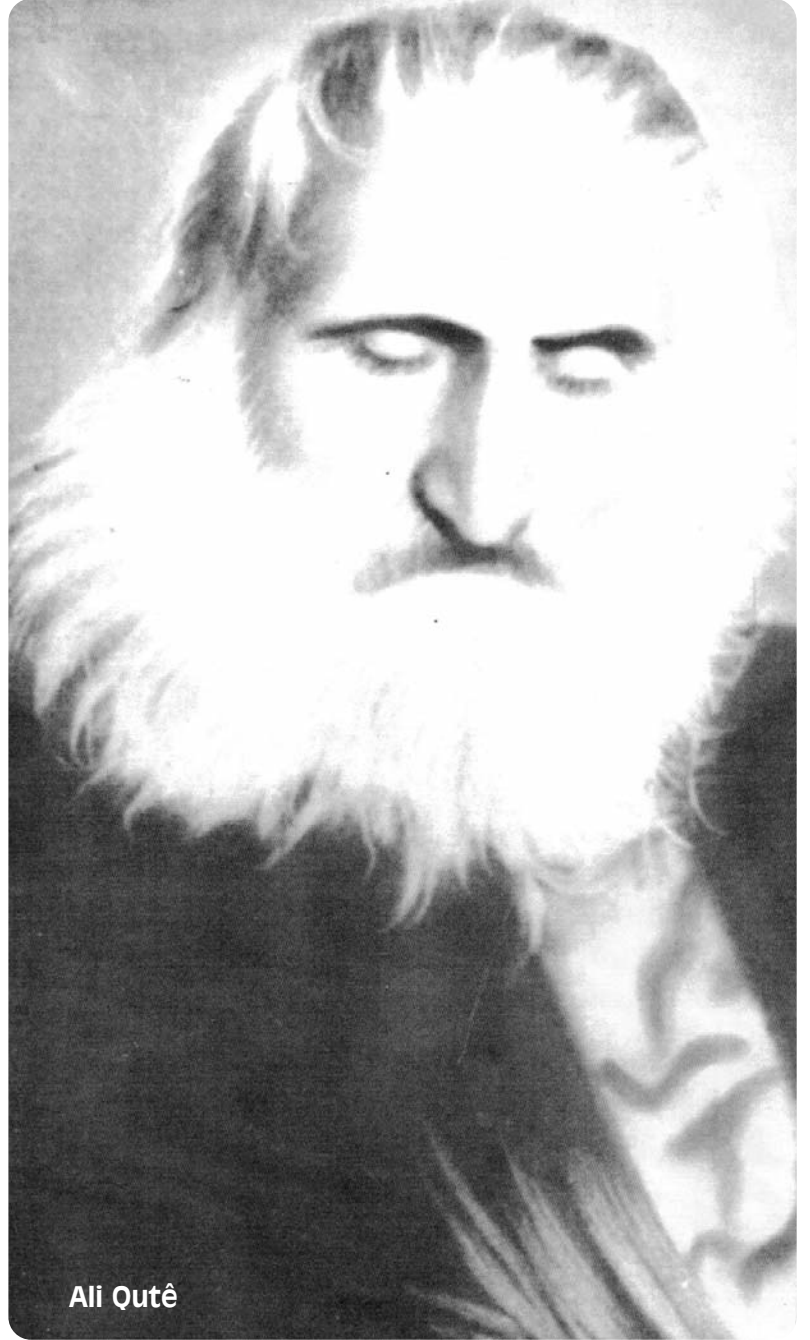
Yerinde bir araştırma yapan öğretmen-yazar Fikret Güneş, izlenimlerini özetle şöyle aktarıyor: "Ali Kutte, seneler önce Maraş'ın Çiğil köyünde dünyaya gelmiş. Narlı'nın, Pazarcık'ın ve Maraş'ın bütün köylerini adım adım gezen Ali Kutte, Eğlen köyünde Hakk'a yürümüş ve orda toprağa verilmişti. Mezari ziyaretçi akınına uğramış ve bir türbeye dönüşmüştü. Kimin ne dileği varsa, oraya dilek tutmaya giderdi. Özellikle çocuğu olmayıp çocuk isteyenler, gelinler, evlilik çağına gelmiş genç kızlar, Ali Kutte'ye mutlaka uğrarlardı. Dertlerine şifa arayanlar, gece gündüz türbeyi doldururlardı." (Bkz. F. Güneş: Ali Kutte'nin Türbesine Gittim; Güneşin Ağladığı Gün'den aktarılarak, Pazarcık gaz. Sayı:5/ 2011).

Gerek Ali Qutê'ye gerekse Elif Ana'ya büyük bağlılığı olan, yörenin Hakikatçı şairlerinden Günahkâr İsmail'in şiirlerinin başlıca temalarından biri, bu iki sembol şahsiyettir. O, bunların söylenceye karışmış hayatlarını anekdotlarla aktarırken şiirinde de işliyor.

Ali Qutê'nin takipçisi figürler

Ali Qutê ve Elif Ana isimleri, konuyla ilgili tüm yazı ve kitaplarda hemen her zaman birlikte anılır. Tabii, bunların yanı sıra Hemi Tazi, Mısti Tazi, Seyid Mahmud, Selman-ı Pak, Op Aziz (Aziz Dede), Here Ana, Xecê Zinke... gibi daha birçok dervişan kadın ve erkek sima sıralanır. Bu konuda birçok yazı yazmış olan Elbistanlı Ali Özdemir, Ali Baba ile Elif Ana'yı "Gönül Bahçemizdeki Canlar" olarak nitelendirir (Bkz. Sev-Der'in Sesi, Sayı:3/ 1996; Zülfikar, Sayı:7/1995; Politik Art, Sayı:60/ 2011) ve şu şiirsel anlatımı kurar:

"Maraş'ın Çiğil (Çiğil) köyünde, her yıl Mayıs ayında şenlikler yapılır. Kurbanlar kesilir, halaylar çekilir, semah dönülür. Şenlik tepede çam ağaçlarının serin gölgesinde, Şems ü Kemar Ziyaretî'nde

Ali Qutê

yapılır. Ali Baba ile Şems ü Kemar'e dair değişik, candan ve sevgi dolu hikâyeler anlatılır. (...) Ali Baba, Sinemilli aşiretinin Avanan kolundandır. Onun mekânı tüm yurtsever dervişlerin yüreğidir. Newroz günü gelip çatığında, onun yüreği depresir, çıkar Engizek'e, selam verir Milcantepe'deki ziyarete. Konuk olur göçerlere. Yaylalar onun vazgeçilmez tutkusudur. Engizek yaylasından serin sularla, aşağıdaki Saki Baba'ya selam gönderir. Musolar'dan Ali Oruç Baba muhibbidir. Yol boyunca Hüseyini Tevşi'yi anar ve ağlar. (...) Bir semah eyler, dağlarla taşlarla konuşur, yarenlik eder..." (Agy)

Hakikatçı yaşam ve inanç süreği, kuşkusuz salt yalın köylüler üzerinde değil, politik kişilikler üzerinde de kalıcı izler bırakmıştır.

Kürtçe'de "Atê Elif" olarak adlandırılan ve "Benim Kâbem insandır" şiarını benimseyen Elif Ana, 1908-1991 yılları arasında yörede yaşamış, yarattığı saygınlık dolayısıyla hakkında en çok şiir yazılan kişidir.

Halk arasında bir efsane: Elif Ana

Kürtçe'de "Atê Elif" olarak adlandırılan ve "Benim Kâbem insandır" şiarını benimseyen Elif Ana, 1908-1991 yılları arasında yörede yaşamış, yarattığı saygınlık dolayısıyla hakkında en çok şiir yazılan kişidir. Babasının adı İbrahim, annesinin adı Selver'dir. Annesi Selver, Sarız'ın Tavla köyündendir. 1930'lu yıllarda amcasının oğlu Ali ile evlenerek, Pulyanlı köyünde yaşamını sürdürür. Elif Ana'nın yörede büyük bir saygı ve sevgi kazandığı hemen herkesçe kabul edilmektedir. Bugün Pulyanlı köyündeki türbesi tam bir ziyaretgâh niteliğindedir. Günahkâr İsmail, Biçare ve İbrahim Ongan gibi yörenin Hakikatçı ozanları, o hayattayken ya da Hakka yürüdükten sonra hakkında birçok şiirler yazdıkları gibi; Firaz Baran, İsmail Göksungur ve Rojda Yıldırım gibi onu yakından tanıyan politik şahsiyetler de ondan saygıyla söz ederler.

Başta Elif Ana ile Ali Qutê olmak üzere yöre dervişleri üstüne birçok şiir yazan Günahkâr İsmail, Elif Ana'nın Hakka yürümesi üzerine duygularını şu dizelere aktarır:

"Bin dokuz yüz doksan bir senesinde/ Onuncu ayın tam otuzunda/ Elif Ana göçtü dost arasında/ Hak rahmet eyleye dostlar duası// Duyan dostlar

bölük bölük geldiler/ Odalara salonlara doldular/ Ağlayarak derin derin daldılar/ Kolay değil ayrılığın acısı// Elif Ana ayrı gayrı bilmezdi/ Ağlayana acır asla gülmezdi/ Ne kadar misafir gelse yılmazdı/ Güler idi artar idi neşesi// Onun için millet onu severdi/ Giden gelen söyler idi överdi/ Çocukları da rüyasında görürdü/ Çünkü her insana çoktu saygısı// İmtihan yeridir dünya vefasız/ Geçtiler geçeriz gelen bellisiz/ Doğru çalışanlar kalmaz çaresiz/ Çünkü Mevla bilir kalbin Tanrısı// Elif Ana göçtü eseri kaldı/ Tatlı sözlerinden alanlar aldı/ Bilinmez ki felek nereye saldı/ Bir ismi bir resmi bu hatırası// Günahkâr İsmail yeter uzatma/ Bu acar yaraya gayrı tuz atma/ Deştikçe sızlar düşün dert katma/ Veren alan Hakktır sabır çaresi" (İsmail Aktepe: Deyişleri ve Sözleri, Gaziantep- 2006).

Günahkâr İsmail'in Hakka yürümesi üzerine de yöre ozanlarından Feryadi (Mustafa Kaya), onu, ilk ve son dörtlüklerini verdiğimiz şu şiirle anar: "Bizleri bırakıp aniden gittin/ Hoşgörülü, güzel yüzlü güzel dost/ Şad gönlümüzü gam, keder ettin/ Doğru özlü, doğru sözlü, güzel dost// (...) Feryadi biçare ahını çeker/ Ağlar gözlerinden kanlı yaş döker/ Evlenmedin, öylece kaldın bekar/ Hoş baharlı, güzel yüzlü, güzel dost".

Hakikatçı Âşıklar ve Haydar Bayrak

Bütün hayatı Hakikatçı Aleviliğe ve bu akımın kültürüne hizmetle geçen, bu akımın hemen bütün âşik, ozan ve şairlerini doğrudan tanıyıp bu akımın edebiyat külliyatını toplamaya çalışan, bundan dolayı İçtoroslar Bölgesinde Hakikatçı Edebiyat repertuarının bilinmeyen eserlerini yayımlamamıza vesile olan (bkz. Bilinmeyen Şiirleriyle Hakikatçı Şairler/Kürt Bâtınlığında Kutsal Metinler içinde, Ank. 2016, s. 237-428) akrabam Haydar Bayrak'ı burada anmadan geçmek olmaz. Üniversiteye başladığım 1965 yılında Ankara'da Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) üye olmama vesile olan; ister köyde ister şehirde, evi her zaman İçtoroslar Oda Kültürü'nün karargâhı konumunda olan akrabam Haydar Bayrak, az da olsa şiir yazıyor ve saz da çalıyordu. Nisan 1981'de kaleme aldığı bir şiiri şöyleydi:

Hak yoluna giden ey güzel yolcu
Yolda engel çoktur aman ha aman
Her önüne geleni sanma ki yolcu
Yüze gülen çoktur aman ha aman

Can gözün açıp da yoluna yürü
Şayet seçemezsen o cömert eri
Kaydırır ayağın nahoşun biri
Nadanla yürüme aman ha aman

Hakikat yoludur çok hüner ister
Güzel olmaz ise seçtiğin dostlar
Yüzünü yırtmasın vurduğun astar
Yazık kumaşına aman ha aman

Sağyardan âdeme hiç kemlik gelmez
Ağyar güzelliğin kadrini bilmez
Sağyari ağyardan seçmezsen olmaz
Düşürür ağyar seni aman ha aman

Haydar sana senden yakındır güzel
Kavli budur âşıkların ta ezel
Soğuk degen güller oluyor gazel
Solmasın gül yüzün aman ha aman.

Ermişliğin ve kerametlerin kökeni ve yayılması

Ermişlik, keramet ve kehanet gibi konular, geçmişten beri üzerinde durulan ve sorgulanan konulardır. Bazı iyi niyetli insanlarda 6. his dediğimiz duyumsamanın daha güçlü olduğu bir gerçektir. "Tanrıları ölümsüz insanlar, insanları ölümcül tanrı-

lar" olarak gören bânını anlayış, geçmişten devraldığı bir algıyla kuşkusuz buna bir kuram yaratacak ve o yolda yürüyecektir. Anadolu-Mezopotamya coğrafyasında bugün bile kabul gören çeşitli keramet ve kehanetlerin tümünün, inanç kültüründe bir geçmişi vardır. Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'ın, "Bektaş Menakıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri" dediği şey tam da budur.

Bizde keramet ve kehanet olarak sunulan olguların Batılı ve Doğulu kaynak ve örneklerine geçmeden önce, insanoğlunun buna neden ihtiyaç duyduğunu kısaca irdelemekte yarar var. Öncelikle belirtelim ki, ezilen, hakkı yenen ve kurtuluş umudu arayan insanların her zaman bir olağanüstü kurtarıcı kahramana ihtiyacı vardır. Sözelimi Aleviler'in geçmişte İran Şiiliğinin de etkisiyle 12. İmam Muhammed Mehdi'ye yüklediği işlev, böylesi bir gereksinmeden doğmuştur. Aralarında 300 yıla yakın zaman bulunan ilk İmam Ali ile son İmam Muhammed Mehdi dahil tüm şahsiyetler öldürülmüşken, Muhammed Mehdi'nin ölmediği ve zamanı gelince ortaya çıkıp haklıları, haksızların elinden kurtaracağına inanılmıştır. Batını düşüncenin, Yunan felsefesinin ve somut yaşam koşullarının etkisiyle yeni bir içerik kazanan öğretiler, halktan çıkan kimi insanları da kurtarıcı olarak görmüş ve onları "Tanrı, Şah, Mehdi ve Kurtarıcı Xızır" olarak nitelendirmişlerdir.

Egemen güçlerin baskı ve ezinçleri karşısında kurtuluş çabasına girip, bilinen din ulularına sığınan, ancak bu sığınmadan olumlu sonuç alamayan kesimler, kendi içlerinden çıkardıkları kimi insanlara bu işlevi yüklemeye çalışmışlardır. (Bu, bir bakıma Osmanlı padişahlarının da Halifelik zırhına bürünmeleri gibi bir olgudur). Sözelimi Babailer hareketinde Baba İlyas, Baba İshak ve Hacı Bektaş; Bedreddin eyleminde Şeyh Bedreddin; Şahkulu eyleminde Şahkulu Baba, Şah İsmail eyleminde onun don değiştirmiş şekli olarak ortaya çıkan (Sahte) Şah İsmail; öteki ayaklanmalarda o hareketlerin öncüleri hep böyle görülmüşlerdir. Bu nedenle, Pir Sultan'ın "Mehdi dedem gelse gerek/ Âli divan kursa gerek/ Haksızları kırsa gerek/ İntikamın alsa bir gün" ya da "Muhammed Mehdi'nin hak sancağını/ Çekelim bakalım nic'ola olsun" demesi boşuna değildir...

İslami kesimde olduğu gibi, kimi Aleviler'in de "şifa dağıtma" adı altında bu duyguları istismar ettikleri bir gerçektir. Bunun tipik örneklerinden biri, bir zamanlar Ankara'da ortaya çıkan Zöhre Ana'dır.

Duyageldiğimiz kerametlerin bazıları

1930'lu yıllardan itibaren dünya halk bilimcileri, dini önderlere kutsiyet yüklemek amacıyla, gerçekleştirdiklerini varsaydıkları keramet örneklerini kataloglamış ve numaralandırmışlardır. Bunların tek tek kaynaklarını vermek yerine, başlıklarını vermekle yetiniyoruz. Zaten bunların bir bölümü hemen tanıdık gelecektir:

Timsah sırtında seyahat, aslan veya geyik sırtında seyahat, deve kuşunun sırtında seyahat, ejderha ile savaş, ejderhayı öldürme, yumruğu ile vurarak kayadan su çıkarma, hayvanın insana dönüştürülmesi, insanın hayvana dönüştürülmesi, insanı köpeğe dönüştürme, taşı mücevhere çevirme, suyu kan yapma, azizin nefesi hastayı iyi eder veya konuşmayan adamı konuşturur, azizin sihirle uzakları görüşü, şarabın bala dönüşmesi, ölüyü diriltme, kızı erkek yapma, sağlıklı insanı hasta etme, azizin hastayı iyileştirmesi, azizin körlüğü iyi etmesi, deniz üstünde yürüyen aziz, ateşte yanmayan aziz, duvara binip yürüten aziz...

Sonuç olarak, Hakikatçıların "bilimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" demesi ne kadar da anlamlı, değil mi?..

(...)

*Bahare şayîr,
Qelemê cem xwe hazir xweyke...
Te hew dî xumam k'ete guhêr'a,
Te hew dî ç'emê h'emle h'ilşîyan
P'êla p'ertav kir nolî k'ih'êla,
Û "syarêd" spî ser hilqoşyan.*

Fêrîkê Ûsiv

